

Θεσσαλονίκη, πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης '97: ένα μεγάλο γεγονός αλλά και μια χαμένη ευκαιρία: κάποια συμπεράσματα — οδηγός για το μέλλον

Λόης Λαμπριανίδης*

Περίληψη

Το άρθρο αυτό αναλύει τον ρόλο του πολιτισμού (πολιτιστική υποδομή, πολιτιστικές εκδηλώσεις κλπ) στην αστική ανάπτυξη. Η ΠΠΕΘ'97 άλλαξε, έστω και προσωρινά, τη σχετική αδράνεια που χαρακτηρίζει τον πληθυσμό της πόλης για εκδηλώσεις πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Έγινε ένα πλήθος εκδηλώσεων σε όλους τους τομείς της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ορισμένες εκ των οποίων αποτέλεσαν ιδιαίτερα υψηλού επιπέδου γεγονότα που συνέβαλαν και στη διεθνή προβολή της Θεσσαλονίκης.

Η ΠΠΕΘ'97 όμως μπορεί να ιδωθεί και ως μια σειρά "χαμένων ευκαιριών", κυρίως με την έννοια ότι η Θεσσαλονίκη έχασε μια χρυσή ευκαιρία να αλλάξει την "εικόνα" της μέσω κάποιου "έργου-συμβόλου" που θα της επέτρεπε να φιλοξενεί καλλιτεχνικές δραστηριότητες διεθνούς επιπέδου και θα την έθετε "στο χάρτη" των πολιτιστικών πόλεων της Ευρώπης.

1. Εισαγωγή

Η Θεσσαλονίκη ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης το 1997 (ΠΠΕΘ'97), υπήρξε ένα σημαντικό γεγονός όχι μόνο για την

* Οικονομικός Γεωγράφος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Μακεδονίας

πόλη αλλά και για την Ελλάδα. Το μέγεθος του γεγονότος αυτού προσδιορίστηκε από τα εξής στοιχεία: Ο Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας '97 της Ευρώπης Θεσσαλονίκη 97 (ΟΠΠΕΘ'97) διαχειρίστηκε ένα υψηλότατο ποσό προκειμένου να εκτελεστεί το Τεχνικό Πρόγραμμα (Τ.Π.) και να παρουσιαστεί το Καλλιτεχνικό Πρόγραμμα (Κ.Π). Δημιουργήθηκαν πολλοί χώροι πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Τέθηκαν οι βάσεις νέων θεσμών πολιτισμού. Προσφέρθηκε στο κοινό της πόλης ένα Κ.Π. πρωτόγνωρης έντασης, ευρείας ποικιλίας και υψηλού περιεχομένου. Υπήρξε αξιοσημείωτο ενδιαφέρον των κατοίκων της Θεσσαλονίκης, των φορέων και των μέσων μαζικής επικοινωνίας για τα συμβαίνοντα.

Ο μεγάλος όγκος της αρνητικής κριτικής, συχνά άδικης, κάλυψε τον όποιο υποστηρικτικό και θετικό λόγο και δημιούργησε μια μονόπλευρη, παραπλανητική εικόνα. Επικεντρώθηκε κυρίως σε οικονομικές ατασθαλίες και γενικότερα σε ζητήματα διασπάθισης του δημόσιου χρήματος. Αυτό, παρόλο που πιθανόν να αποτελεί ένα ζήτημα που θα έπρεπε να απασχολήσει και όντως απασχολεί μέχρι σήμερα τις δικαστικές αρχές, πιστεύουμε ότι δεν είναι το σημαντικότερο. Ίσως να αποτέλεσε την εύκολη δημοσιογραφική κριτική, εν μέρει ως αντιστάθμισμα της αδυναμίας κριτικής αξιολόγησης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων του ΟΠΠΕΘ'97. Στόχος αυτού του άρθρου δεν είναι βέβαια η δικαίωση των επικριτών ή των υποστηρικτών του έργου του ΟΠΠΕΘ'97. Το άρθρο αυτό φιλοδοξεί να διευκολύνει το ξεκαθάρισμα μιας εικόνας μέσα από την ανάπτυξη ενός αναλυτικού πλαισίου και κυρίως να αναδείξει το βασικό συμπέρασμα από την αποτίμηση της ΠΠΕΘ'97 .

Η ΠΠΕΘ'97 συνέβαλε σημαντικά τόσο στα πολιτιστικά δρώμενα όσο και στην ανάπτυξη της πολιτιστικής υποδομής της Θεσσαλονίκης. Η όποια κριτική αναπτύσσεται παρακάτω, εστιάζεται στο γεγονός ότι η ΠΠΕΘ'97 αποτέλεσε μια ευκαιρία για σημαντικότερες τομές λόγω του κύρους του θεσμού αλλά και του τεράστιου χρηματικού ποσού που δόθηκε στην πόλη. Εδώ είναι που θεωρούμε ότι η ΠΠΕΘ'97 απέτυχε και, όπως ισχυριζόμαστε, οι λόγοι είναι πολύ βαθύτεροι από αυτούς που με καταγγελλτικό ύφος επισημάνθηκαν. Εδράζονται στην ίδια τη λειτουργία του κράτους (πελατειακό σύστημα, έλλειψη προγραμματισμού) και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της τοπικής κοινωνίας της Θεσσαλονίκης, συνδυασμός που είχε ως αποτέλεσμα να διοικηθεί ο ΟΠΠΕΘ'97 με διαχειριστική λογική χωρίς δυνατότητα σύνθεσης αναπτυξιακού "οράματος" για την πόλη.

Συγκεκριμένα, το άρθρο αυτό¹ επιχειρεί μια συνολική αποτίμη-

ση του όλου εγχειρήματος, η οποία θα επιτρέψει να εξαχθούν κάποια γενικότερα συμπεράσματα, τώρα που το θέμα της ΠΠΕΘ'97 έπαψε να είναι στην πολιτική επικαιρότητα και στις καθημερινές συζητήσεις των Θεσσαλονικέων. Το κείμενο αυτό έρχεται σε μια στιγμή που έχουν αρχίσει πια να φαίνονται κάποια προβλήματα στη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, σε μια στιγμή που η Πάτρα προετοιμάζεται για τη διοργάνωση της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης (ΠΠΕ) του 2006 και, τέλος, σε μια στιγμή που υπάρχουν σκέψεις για τη διεκδίκηση της διοργάνωσης της EXPO 2007 στη Θεσσαλονίκη.

2. Η διάρθρωση του Κ.Π. και η ανταπόκριση του κοινού

2.1. Πολυσυλλεκτικότητα στην επιλογή των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων

Σύμφωνα με το ψήφισμα του Συμβουλίου Υπουργών, αρμόδιων για τις πολιτιστικές υποθέσεις της Ε.Ε. (EEC 153/22.6.1985, 2) ο θεσμός της ΠΠΕ έχει τρεις σκοπούς: α) Να γίνουν προσιτές στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και δημοσιότητα οι ιδιαίτερες πολιτιστικές όψεις και πτυχές της σχετικής πόλης, περιοχής ή χώρας, β) να γίνει η πόλη επίκεντρο σειράς πολιτιστικών συνεισφορών από άλλα κράτη μέλη προς όφελος των κατοίκων της συγκεκριμένης περιοχής, γ) να βοηθήσει την προσέγγιση των λαών των κρατών μελών. Ο θεσμός της ΠΠΕ αφήνει πολύ μεγάλα περιθώρια σε κάθε πόλη που επιλέγεται ως τέτοια (Χάρτης 1). Γι' αυτό, είναι απόλυτα κατανοητό γιατί οι διάφορες ΠΠΕ διαφέρουν τόσο πολύ ως προς την κλίμακα και το είδος των εκδηλώσεών τους.

Ο ΟΠΠΕΘ'97 το 1995 με τη Διακήρυξή του με υπότιτλο "Η Δύση της Ανατολής / η Ανατολή της Δύσης" παρουσίασε ένα γενικό κείμενο σκοπών². Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της Διακήρυξης ήταν η πολυσυλλεκτικότητα, την οποία ο Ξυδάκης (1997) εύστοχα αποκάλεσε ως "αποθέωση του απ' όλα για όλους". Δηλαδή, επιχειρήθηκε να προβληθεί η Θεσσαλονίκη ως πόλη της Ανατολής αλλά και της Δύσης, του Βορρά αλλά και του Νότου, ως πρωτεύουσα των προσφύγων, ως βαλκανική αλλά και ευρωπαϊκή πόλη, ως πόλη των ομογενών. Επιχειρήθηκε να συμπεριληφθεί στο Κ.Π. το μεγαλύτερο δυνατό φάσμα εκδηλώσεων όλων των κατευθύνσεων, αποχρώσεων και αποδεκτών.

Για να μπορέσει κανείς να κατανοήσει τη λογική με την οποία στήθηκε το Κ.Π., θα πρέπει να ανατρέξει στο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο εκείνης της περιόδου. Μιας περιόδου, όπου κυριαρχούσε με απόλυτο τρόπο το εθνικιστικό στοιχείο³, όπου το "Σκοπιανό" συγκλόνηζε τον ελληνικό πληθυσμό κυρίως στη Βόρεια Ελλάδα, στην οποία και πραγματοποιήθηκαν δυο τεράστιου μεγέθους διαδηλώσεις για το θέμα αυτό. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο ήταν περίπου προδιαγεγραμμένο ότι θα ξεχνιόταν η ιστορία και η συμβολή μη-ελληνικών εθνοτήτων. Εξάλλου, είναι μια περίοδος αναβίωσης της ορθοδοξίας, του ελληνοχριστιανικού πνεύματος, ενίοτε μάλιστα με έναν φανατισμό σχεδόν απόλυτα συσχετισμένο με τον αντίστοιχο εθνικιστικό, μακριά από τις παραδόσεις της ανοχής, της αγάπης και της καθολικότητας της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Βέβαια, παρά αυτά, υπήρξε μια σειρά εκδηλώσεων που ανέδειξαν τον σημαντικό ρόλο της Εβραϊκής και της Αρμενικής Κοινότητας στη Θεσσαλονίκη.

Άλλο στοιχείο που καθόρισε την κατεύθυνση του Κ.Π. και ενίσχυσε την πολυσυλλεκτικότητά του ήταν η διαδικασία κατάρτισής του. Αντί, δηλαδή, να γίνει εκ μέρους του ΟΠΠΕΘ'97 συγκεκριμένη στοχοθέτηση και σχεδιασμός για την υλοποίησή του και, στη συνέχεια, να ζητηθούν συγκεκριμένες προτάσεις, υπήρξε ανοιχτή πρόσκληση να υποβληθούν γενικώς προτάσεις. Το αποτέλεσμα ήταν να κατατεθεί ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός προτάσεων (7.000), που στη συνέχεια έπρεπε να αξιολογηθούν.

Η ΠΠΕΘ'97 αποτέλεσε πολύ αξιόλογη ευκαιρία για "τομές" στα πολιτιστικά δεδομένα της πόλης. Ευκαιρία, εξαιτίας τόσο των σημαντικών οικονομικών πόρων που διατέθηκαν πρόσθετα στη Θεσσαλονίκη όσο και εξαιτίας του κύρους του ίδιου του θεσμού. Γιατί ο θεσμός της ΠΠΕ καθαυτός, δημιουργεί αίγλη και για τα κράτη, τα οποία επιδιώκουν να εκπροσωπηθούν με τους καλύτερους συντελεστές τους, αλλά και για τους μεμονωμένους καλλιτέχνες, μια που η συμμετοχή στις εκδηλώσεις των ΠΠΕ θεωρείται ως αναγνώριση του έργου τους. Η ΠΠΕ, λοιπόν, αποτέλεσε εξαιρετική ευκαιρία για την πολιτισμική ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης αλλά και την προβολή της πόλης στην Ευρώπη και, ίσως, στη διεθνή κοινότητα.

2.2. Η έκταση και η διάρθρωση του Κ.Π.

Στο πλαίσιο της ΠΠΕΘ'97 πραγματοποιήθηκε ένας εξαιρετικά μεγάλος αριθμός (1.419) δράσεων. Συγκεκριμένα, πραγματοποιή-

ήθηκαν 1.271 εκδηλώσεις και 75 ντοκιμαντέρ, ενώ εκδόθηκαν 58 βιβλία και 5 περιοδικά. Πριν από την ΠΠΕΘ'97 πραγματοποιούνταν γύρω στις 200 εκδηλώσεις ετησίως (Θεοδωρίδης, 1998).

Το υψηλότερο ποσοστό των εκδηλώσεων το αποτελούσαν οι Μουσικές Εκδηλώσεις, μετά οι Εκθέσεις, το Θέατρο και η Λογοτεχνία. Ο αριθμός των "παραστάσεων" (οι ημέρες που επαναλήφθηκε μια εκδήλωση ή διήρκεσε μια έκθεση) οι οποίες προσφέρθηκαν στο κοινό από τον ΟΠΠΕΘ'97, είναι 10.257. Τα 3/4 του αριθμού των παραστάσεων αφορούν Εκθέσεις και Εργαστήρια (Πίνακας 1). Ο μεγάλος αριθμός των παραστάσεων σημαίνει ότι υπήρχε η δυνατότητα στο κοινό να παρακολουθήσει κατά μέσο όρο 27,8 εκδηλώσεις ανά ημέρα ή να επισκεφθεί εκθέσεις κ.λπ., αριθμός ιδιαίτερα μεγάλος για τα δεδομένα της Θεσσαλονίκης και της Β. Ελλάδας.

Στο πλαίσιο του Κ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 οργανώθηκαν και κάποιες εκδηλώσεις ιδιαίτερα μεγάλης εμβέλειας⁴. Ορισμένες, μάλιστα, από αυτές αποτέλεσαν γεγονότα παγκόσμιας ακτινοβολίας (Έκθε-

πίνακας 1
Οι εκδηλώσεις της ΠΠΕΘ'97

Τύπος Εκδήλωσης	Εκδηλώσεις		Παραστάσεις		/Εκδήλωση
	Α/α	%	α/α	%	
Εικαστικά - Εκθέσεις	198	15,6	5.953	58,0	30,1
Εργαστήριο-Εκπαιδευτικά					
Προγράμματα	75	5,9	1.486	14,5	19,8
Αθλητισμός	10	0,8	30	0,3	3,0
Αρχαιολογία	12	0,9	203	2,0	16,9
Γενικό-Διάφορα	119	9,4	596	5,8	5,0
Ειδικές Δράσεις	5	0,4	45	0,4	9,0
Εντευκτήρια	17	1,3	17	0,2	1,0
Θέατρο	189	14,9	601	5,9	3,2
Κινηματογράφος-					
Μουσείο Κινηματογράφου	40	3,1	161	1,6	4,0
Λογοτεχνία	95	7,5	125	1,2	1,3
Μουσική-Όπερα	352	27,7	515	5,0	1,5
Συνέδριο	95	7,5	390	3,8	4,1
Χορός	64	5,0	135	1,3	2,1
ΣΥΝΟΛΟ	1.271	100,0	10.257	100,0	8,1

Πηγή: Λαμπριανίδης, Ιωάννου Κατσίκας (1998,)

ση Αγ. Όρους, συναυλία U2, έκθεση Carravagio, τελετή λήξης με τον Bregonic, διεθνείς αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, επιλογή των διακριθέντων στον διαγωνισμό Mies van der Rohe -που πρώτη φορά έγινε εκτός Βαρκελώνης-, διεθνές συνέδριο της UNESCO για την Αειφόρο Ανάπτυξη, αναδρομική έκθεση του Ιάπωνα αρχιτέκτονα Arata Isozaki κ.ά.). Οι εκδηλώσεις αυτές είχαν αναπόφευκτα και πολύ μεγάλο κόστος. Έτσι, λίγες εκδηλώσεις του Κ.Π. -Έκθεση Αγ. Όρους, U2, Carravagio, Bregonic- απορρόφησαν μεγάλο μέρος των κονδυλίων του προγράμματος. Οι μεγάλες εκδηλώσεις είχαν πολλαπλές ευεργετικές συνέπειες: συνετέλεσαν στην προβολή της ΠΠΕΘ'97, στην προσέλευση κοινού από την Ελλάδα και το εξωτερικό αλλά και γενικότερα στην προβολή της πόλης της Θεσσαλονίκης.

Συνολικά, το κοινό που παρακολούθησε τις εκδηλώσεις της ΠΠΕΘ'97 -σύμφωνα με τους υπολογισμούς του ΟΠΠΕΘ'97- υπερέβη το 1.500.000 θεατών και ακροατών, με μεγαλύτερη προσέλευση στην Έκθεση του Αγίου Όρους, στις μεγάλες εικαστικές και θεματικές εκθέσεις, στη συναυλία των U2 και στις μεγάλες λαϊκές εκδηλώσεις καθ' όλη τη διάρκεια του έτους.

Ο ΟΠΠΕΘ'97 καινοτόμησε συνδυάζοντας τις εκδηλώσεις της Π.Π. με πολιτιστικές δράσεις όπως τα "Εργαστήρια"⁵, τα "Εντευκτήρια"⁶, το πρόγραμμα "Εκ Περάτων"⁷ και βέβαια τις "Ειδικές Δράσεις" για άτομα με ειδικές ανάγκες.

Υπήρξαν επίσημες κρατικές συμμετοχές από 28 χώρες. Ένα πάρα πολύ υψηλό ποσοστό των εκδηλώσεων πραγματοποιήθηκε από Έλληνες συντελεστές ή με τη συμμετοχή και Ελλήνων (77,2%). Μάλιστα, σημαντικό μέρος των Ελλήνων (35,1%) ζουν και εργάζονται στη Θεσσαλονίκη.

Οι εκδηλώσεις εκτός νομού Θεσσαλονίκης επικεντρώθηκαν κυρίως (39%) στη Χαλκιδική, και μάλιστα κατά τη θερινή περίοδο, τότε που βρίσκονται εκεί οι Θεσσαλονικείς για τις θερινές τους διακοπές. Έτσι, συμπεραίνεται αβίαστα ότι το 90% των εκδηλώσεων συγκεντρώθηκε εκεί όπου διαμένουν οι Θεσσαλονικείς.

Στο εσωτερικό του νομού Θεσσαλονίκης η συντριπτική πλειοψηφία των εκδηλώσεων πραγματοποιήθηκε στο Πολεοδομικό Συγκρότημα (ΠΣΘ) και στην Ευρύτερη Περιοχή Θεσσαλονίκης και κυρίως μέσα στα όρια του Δ. Θεσσαλονίκης, όπου βρίσκονται και οι πιο σημαντικοί χώροι μουσικών εκδηλώσεων, θεατρικών παραστάσεων και εικαστικών εκθέσεων.

Το Κ.Π. είχε σημαντικότερη οικονομική ενίσχυση, την υψηλότερη όλων των υπολοίπων ΠΠΕ, όμως αντιμετώπισε άλλες δυσκο-

λίες. Η αδυναμία έγκαιρου προγραμματισμού –κυρίως λόγω έλλειψης χώρων και αβεβαιότητας ως προς τη διαθεσιμότητά τους κατά το 1997– ήταν ίσως το μεγαλύτερο πρόβλημα για τους διοργανωτές του Κ.Π. Λόγω μη έγκαιρου προγραμματισμού χάθηκε η ευκαιρία να έρθουν κάποια καλλιτεχνικά σύνολα διεθνούς εμβέλειας που προγραμματίζουν παραστάσεις ανά τον κόσμο πολύ καιρό πριν, σε ορισμένες περιπτώσεις και δυο χρόνια νωρίτερα (βλ. και Θεοδωρίδης, 1998). Επιπλέον, ματαιώθηκαν 235 καλλιτεχνικές εκδηλώσεις (μεταξύ τους και κάποιες σημαντικές), όταν –κυρίως μετά τον Απρίλιο 1997– η κυβέρνηση περιέκοψε κονδύλια. Συχνά, τέλος, οι χώροι πραγματοποίησης εκδηλώσεων καθορίζονταν ή άλλαζαν την τελευταία στιγμή. Οι αλλαγές αυτές "εξέθεσαν" τον ΟΠΠΕΘ'97 στους εμπλεκόμενους φορείς, ιδίως του εξωτερικού, δημιούργησαν σύγχυση στο κοινό και αποδείχτηκαν αρνητικές για την προβολή της ΠΠΕΘ'97.

Το Κ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 υλοποιήθηκε τελικά σε ελάχιστους χώρους πολιτιστικών δραστηριοτήτων, γιατί το 1997 οι διαθέσιμοι χώροι ήταν λιγότεροι από ό,τι το 1996. Αυτό οφείλεται στο ότι πολλά από τα νέα κτίρια που θα στέγαζαν πολιτιστικές δραστηριότητες δεν ολοκληρώθηκαν μέσα στο 1997, άλλες αίθουσες παραδόθηκαν με καθυστέρηση και ημιτελείς και, τέλος, πολλές αίθουσες που ανακαινίστηκαν, παραδόθηκαν –ημιτελείς ή όχι– στη διάρκεια του 1997 και με πολλές καθυστερήσεις. Οι χώροι που χρησιμοποιήθηκαν από τον ΟΠΠΕΘ'97 ήταν λίγοι. Συγκεκριμένα, 14 χώροι συγκέντρωσαν 358 εκδηλώσεις, που αποτελούν το 67% των εκδηλώσεων σε χώρους με ελεγχόμενη πρόσβαση.

2.3. Τα κοινωνικο-γεωγραφικά χαρακτηριστικά του κοινού στις εκδηλώσεις της ΠΠΕΘ'97

Η υπερπληθώρα των εκδηλώσεων που προσφέρθηκαν το 1997 οδήγησε στην αναπόφευκτη μείωση του κοινού σε κάποιες εκδηλώσεις, επιβάρυνε οικονομικά το πρόγραμμα και, σε ορισμένες περιπτώσεις όπου το κοινό ήταν ιδιαίτερα περιορισμένο, απογοήτευσε και τους καλλιτέχνες (π.χ. *Raumlichkeiten*, Hermann Prey, "Νηρέας ο Βόρας"). Ένα σημαντικό ποσοστό των παραστάσεων με εισιτήριο παρουσίασε μικρή πληρότητα (το 37,6% είχε πληρότητα κάτω του 34%, ενώ το 21,6% είχε πάνω από 75%).

Η μεγάλη πλειοψηφία του κοινού της ΠΠΕΘ'97, όπως έδειξε η έρευνα πεδίου⁸, αποτελέστηκε από μόνιμους κατοίκους της χώ-

ρας (80% από Θεσσαλονίκη και 10% από υπόλοιπη Ελλάδα), ενώ οι αλλοδαποί μόλις ξεπέρασαν το 10%. Οι αλλοδαποί επισκέπτες προήλθαν κυρίως από τις χώρες της Ε.Ε. και δευτερευόντως από την περιοχή της Βαλκανικής. Οι μισοί περίπου από τους ξένους επισκέπτες εντοπίστηκαν σε δύο συγκεκριμένες εκδηλώσεις (συναυλία U2, Έκθεση Κειμηλίων Αγίου Όρους). Όσον αφορά τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης, ο Δήμος Θεσσαλονίκης συνεισέφερε τη μεγάλη πλειοψηφία στο κοινό των εκδηλώσεων· μόνον ο ένας στους τέσσερις προήλθε από περιφερειακούς δήμους. Πάνω από 50% των επισκεπτών από την υπόλοιπη επικράτεια έχει ως τόπο μόνιμης κατοικίας την Αττική, ενώ δεν υπάρχει ουσιαστική διαφορά μεταξύ νομών όμορων της Θεσσαλονίκης και νομών από την υπόλοιπη επικράτεια, σε σχέση με τα ποσοστά συμμετοχής τους στο κοινό των εκδηλώσεων.

Ένα σημαντικό ποσοστό, σχεδόν το 50%, του συνολικού πληθυσμού της πόλης παρακολούθησε τουλάχιστον μια εκδήλωση της ΠΠΕΘ'97. Το κοινό των εκδηλώσεων είχε κατά το 1/3 περιστασιακή σχέση με το πολιτιστικό πρόγραμμα (παρακολούθησαν από 1-3 εκδηλώσεις). Το 1/3 τουλάχιστον του κοινού όλων των εκδηλώσεων ήταν διαφορετικό κάθε φορά. Αξίζει εδώ να τονίσουμε ότι τα παραπάνω ποσοστά θα πρέπει να θεωρούνται αρκετά ικανοποιητικά και αντίστοιχα με τη διεθνή εμπειρία (Myerscough 1988, 120), ενώ ακόμη και το 2,2% της κατηγορίας που παρακολούθησε περισσότερες από 10 εκδηλώσεις, παρότι εκ πρώτης όψεως φαίνεται χαμηλό, είναι αντίστοιχο με τα μεγέθη των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών.

Όσον αφορά την κατανομή του κοινού στις διάφορες κατηγορίες "απασχόλησης", διαπιστώθηκε: υψηλή συμμετοχή της ομάδας σπουδαστών/φοιτητών, η οποία καταγράφει την ιδιαιτερότητα της πόλης ως χώρου συγκέντρωσης ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, υψηλότερη σχετικά συμμετοχή των απασχολουμένων στον δημόσιο τομέα, χαμηλή σχετικά συμμετοχή των αυτοαπασχολουμένων και περιστασιακή συμμετοχή των νοικοκυρών και των άνεργων.

Αναμφίβολα το επίπεδο εκπαίδευσης σχετίζεται θετικά με τη συμμετοχή στην πολιτιστική δραστηριότητα. Το κοινό των εκδηλώσεων διέθετε σε μεγάλο ποσοστό (67,6%) τίτλο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες τα ποσοστά παρακολούθησης άνω των 10 εκδηλώσεων αυξάνονται καθώς ανεβαίνει το επίπεδο εκπαίδευσης.

Το κοινό που παρακολουθούσε με κάποια συνέπεια τις εκδη-

λώσεις της ΠΠΕΘ'97 ήταν μεσαίας και σχετικά μεγάλης ηλικίας, δηλ. άνω των 26 ετών. Το κοινό των εκδηλώσεων το αποτέλεσαν πρωτίστως γυναίκες.

Η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού της πόλης γνώριζε τουλάχιστον ότι το 1997 η Θεσσαλονίκη ήταν η ΠΠΕ. Για μια ακόμη φορά οι σημαντικότεροι παράγοντες ήταν η ηλικία και η εκπαίδευση, καθώς ένα ποσοστό (12% των ατόμων άνω των 60 ετών και 39% των ατόμων χωρίς εκπαίδευση) είχε πλήρη άγνοια.

3. Οι διαστάσεις και η φύση των έργων του Τεχνικού Προγράμματος

3.1. Λειτουργικός χαρακτήρας των έργων πολιτιστικής υποδομής

Στις παρεμβάσεις του ΟΠΠΕΘ'97 περιλήφθηκαν έξι τύποι χώρων πολιτιστικής δραστηριότητας: α) Αίθουσες ή και κτίρια για νέους Φορείς Πολιτισμού. β) Πολιτιστικά Κέντρα στους Δήμους. Μετά την παρέμβαση του ΟΠΠΕΘ'97 η επιφάνεια των χώρων πολλαπλών χρήσεων αυξήθηκε από 6.120 μ² σε 19.935 μ² (αύξηση 226%) και δημιουργήθηκαν 1250 επιπλέον θέσεις θεατών/ακροατών. γ) Αίθουσες Εικαστικών. δ) Κλειστές αίθουσες αρκετά υψηλών προδιαγραφών για Θέατρο και Μουσική. Εδώ, οι 2.000 θέσεις έγιναν 4.820 (αύξηση 141%). ε) Κινηματογράφος "Ολύμπιον": εκεί η παρέμβαση του ΟΠΠΕΘ'97 οδήγησε σε μείωση θέσεων. στ) Χώροι Ανοιχτού Θεάτρου υψηλών προδιαγραφών: από 2.865 θέσεις έφτασαν τις 8.800 (αύξηση 207,16%). Πέραν αυτών έγιναν παρεμβάσεις σε ανοιχτούς χώρους (πάρκα και πλατείες), όπου πραγματοποιούνται και πολιτιστικές δραστηριότητες.

Ο ΟΠΠΕΘ'97 κατάφερε σ' ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα να ολοκληρώσει ένα μεγάλο σύνολο έργων πολύπλευρου χαρακτήρα και υψηλού προϋπολογισμού. Ένα στοιχείο που χαρακτήριζε το κτιριακό δυναμικό για πολιτιστικές δραστηριότητες στη Θεσσαλονίκη πριν από τις παρεμβάσεις της ΠΠΕΘ'97 ήταν η ύπαρξη πολλών χώρων με τα ίδια τεχνικά χαρακτηριστικά. Δυστυχώς η κατάσταση αυτή δεν άλλαξε, δραστικά τουλάχιστον, και μετά την ολοκλήρωση του μεγαλεπήβολου Τ.Π. Δεν υπάρχουν, δηλαδή, ούτε και μετά την ολοκλήρωση του Τ.Π. της ΠΠΕΘ'97 ση-

μαντικές εξειδικεύσεις στους χώρους πολιτιστικών δραστηριοτήτων· αυξήθηκε μόνο το μέγεθος του κοινού που μπορούν να περιλάβουν. Ποσοτικές δηλαδή αυξήσεις, που δύσκολα μπορούν να δικαιολογηθούν από την υπάρχουσα και την αναμενόμενη ζήτηση.

Για παράδειγμα, η ύπαρξη τριών κύριων ανοιχτών θεάτρων (Δ. Συκεών, Δάσους και Νταμαριού), χωρίς διακριτή φυσιογνωμία -δηλαδή εξυπηρέτηση διαφορετικών τομέων τεχνών- είναι προβληματική, αφού και τα τρία θέατρα μπορούν να δεχτούν καλλιτεχνικές δραστηριότητες ίδιων περίπου απαιτήσεων από άποψη τεχνικής υποδομής και βέβαια στοχεύουν για τη βιωσιμότητά τους στις ίδιες ομάδες κοινού της πόλης. Δημιουργούνται πολλές επιφυλάξεις για τη χρησιμότητα όλων αυτών των νέων χώρων -θεάτρου, μουσικής και, κυρίως, "πολλαπλών δραστηριοτήτων". Αναρωτιέται κανείς για την αναγκαιότητα, π.χ., του Ανοιχτού Θεάτρου "Νταμάρι" χωρητικότητας 5.000 θεατών, όταν το θέατρο Δάσους, 3.000 θεατών, είχε υψηλή πληρότητα σε όλη τη διάρκεια του 1997 μόνο σε τρεις εκδηλώσεις (Τρωάδες σε σκηνοθεσία Κακογιάννη, μπαλέτα Μπαρίσνικοφ και Gala des Etoiles). Για τον τεράστιο αριθμό των εκδηλώσεων που πραγματοποίησε ο ΟΠΠΕΘ'97, αποδείχτηκαν αρκετοί οι χώροι που υπήρχαν το 1997, που λόγω των ανακαινίσεων ήταν λιγότεροι από αυτούς του 1996. Η βιωσιμότητα αυτών των χώρων θα δοκιμαστεί από τα υψηλά λειτουργικά τους έξοδα και θα εξασφαλιστεί ενδεχομένως από την προσέλκυση ευρύτερου κοινού.

Ο ΟΠΠΕΘ'97 "επέλεξε" να δημιουργήσει πολλούς χώρους πολιτιστικής υποδομής: χώρους πολλαπλών δραστηριοτήτων που είχαν ανάγκη κυρίως οι περιφερειακοί Δήμοι αλλά και χώρους θεάτρου και μουσικών εκδηλώσεων. Νέους χώρους, όπως η Μονή Λαζαριστών και το Βασιλικό θέατρο, αλλά και αναμορφώσεις παλαιών αιθουσών, όπως της ΕΜΣ και του "Ολύμπιον". Κανένας όμως από αυτούς δεν έχει τις τεχνικές εκείνες προδιαγραφές, ώστε να αποτελεί κάτι ξεχωριστό ή να ξεπερνάει το επίπεδο του Μεγάλου Μουσικής, που ήταν ήδη υπό κατασκευή όταν συντασσόταν το Τ.Π.⁹

Το Τ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 αποτελεί σημαντική παρέμβαση στην κατανομή των χώρων πολιτιστικών δραστηριοτήτων στον πολεοδομικό ιστό της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα, μέχρι το 1997 η κατανομή των χώρων πολιτιστικών δραστηριοτήτων παρουσίαζε μια πολύ μεγάλη συγκέντρωση στο Δήμο Θεσσαλονίκης, ενώ στους υπόλοιπους υπήρχαν μόνο χώροι τοπικής σημασίας (πολιτιστικά κέντρα κ.λπ.). Το Τ.Π. κλόνισε αυτά τα δεδομένα με τη δη-

μιουργία πολιτιστικών χώρων υπερτοπικής σημασίας σε περιφερειακούς Δήμους (Μονή Λαζαριστών στον Δ. Σταυρούπολης, Ανοιχτό Θέατρο "Νταμάρι" στον Δ. Τριανδρίας, Μουσείο προσφυγικού ελληνισμού στον Δ. Αμπελοκήπων, Ανοιχτά Θέατρα στο στρατόπεδο Κόδρα στον Δ. Καλαμαριάς και στο στρατόπεδο Στρεμπενιώτη στον Δ. Νεάπολης).

Συνοψίζοντας λοιπόν, μπορεί να πει κανείς ότι το Τ.Π. αποτέλεσε για την πόλη μια μεγάλης κλίμακας παρέμβαση που αφορά πολλούς τομείς (αστικές αναπλάσεις, ανάδειξη ιστορικής φυσιογνωμίας κ.λπ.). Επίσης είναι μια παρέμβαση που έδωσε αξιόλογους χώρους πολιτιστικών δραστηριοτήτων υπερτοπικής σημασίας στους περιφερειακούς Δήμους.

πίνακας 2
Έσοδα του ΟΠΠΕΘ'97

Πηγή Χρηματοδότησης	Ύψος Εσόδων (σε '000 δρχ.)							
	Κ.Π.		Τ.Π.		Διοίκηση		Σύνολο	
		%		%		%		%
Ελληνικό Δημόσιο	14.982.574	98,3	78.479.535	100,0	5.916.495	100,0	99.378.802	99,7
Ευρωπαϊκή Ένωση	100.000	0,7	0,0	0,0	100.001	0,1		
Εισπράξεις από εισπήρια	150.000	1,0	0,0	0,0	150.001	0,2		
Χορηγίες	10.000	0,1	0,0	0,0	10.000	0,0		
Σύνολο	15.242.574	100,0	78.479.535	100,0	5.916.495	100,0	99.638.804	100,0

Πηγή: Λαμπριανίδης, Ιωάννου και Κατσίκας (1998, 213-4)

3.2. Μεγάλα χρηματικά ποσά στη Θεσσαλονίκη με αφορμή το χρίσμα της ΠΠΕ

Εξετάζοντας τα κονδύλια που δαπανήθηκαν για την οργάνωση της ΠΠΕΘ'97, διαπιστώνεται ότι υπήρξε έμφαση στα τεχνικά έργα που αποτελούν το 81,4% του συνολικού προϋπολογισμού (78,5 δις για το Τ.Π. και 15 δις για το Κ.Π.¹⁰ - Πίνακας 2). Αυτό άλλωστε φαίνεται και από την επιλογή –και τις τρεις φορές– τεχνικών στη θέση του Διευθύνοντα Συμβούλου¹¹. Η έμφαση στα τεχνικά έργα υπήρξε στρατηγική επιλογή που διαφοροποιεί τη Θεσσαλονίκη από τις άλλες πόλεις, που υπήρξαν ΠΠΕ στο παρελθόν.

Το ποσό που δόθηκε από την κυβέρνηση για την υλοποίηση του Τ.Π. είναι ιδιαίτερα σημαντικό (σύγκριση με ΠΕΠ Δ. Μακεδονίας: 103 δις δρχ για 6 έτη, 1994-99), αν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι αφορά μόνο βασικά έργα πολιτιστικής υποδομής, ότι αφορά

μόνο την πόλη της Θεσσαλονίκης και, τέλος, ότι αφορά κονδύλια που έπρεπε να απορροφηθούν σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα, το οποίο, τελικά, επιμηκύνθηκε πολύ.

Τίθεται λοιπόν καταρχάς το ερώτημα: γιατί δόθηκαν τόσα πολλά χρήματα για έργα στη Θεσσαλονίκη με αφορμή την ΠΠΕΘ'97. Οι δυνατές απαντήσεις κινούνται σε πολλά επίπεδα:

Πρώτον, η υψηλή οικονομική ενίσχυση ίσως αντανάκλασε τις τότε υπαρκτές εκτιμήσεις ότι οι δραστικές αλλαγές στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης μετέβαλαν τη γεωστρατηγική θέση της Ελλάδας. Εκτιμήσεις, που συνέκλιναν στο ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να πραγματοποιήσει σημαντικό οικονομικό άνοιγμα στα Βαλκάνια¹². Μάλιστα, είχε εκτιμηθεί τότε ότι η Θεσσαλονίκη θα έπαιζε ένα βαρύνοντα ρόλο, καθώς και ο ίδιος ο τότε πρωθυπουργός είχε υποστηρίξει ότι η Θεσσαλονίκη θα μπορούσε να αναδειχθεί σε "Μητρόπολη των Βαλκανίων"¹³.

Ήταν αναμφισβήτητα μια περίοδος όπου επικρατούσε κλίμα μεγάλης ευφορίας για τις προοπτικές που ανοίγονταν για την Ελλάδα και ιδιαίτερα για τους Έλληνες επιχειρηματίες στα Βαλκάνια. Βέβαια, αυτό που πρέπει να μας προβληματίσει στο να αποδώσουμε τη μεγάλη "προίκα" της ΠΠΕΘ'97 κυρίως σε αυτόν τον παράγοντα, είναι ότι δεν υπήρξε αντίστοιχο πρόταγμα για ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης και στις υπόλοιπες κυβερνητικές επιλογές (ΚΠΣ I και II κ.λπ.).

Δεύτερον, είναι μια περίοδος ιδιαίτερης έντασης στις σχέσεις της Ελλάδας με την ΠΓΔΜ γύρω από την ονομασία της. Η ένταση αυτή βιώνεται ιδιαίτερα έντονα στη Θεσσαλονίκη και γενικότερα στη Μακεδονία, καθώς αφορά τη "διεκδίκηση" του ονόματος "Μακεδονία". Το "ηθικό" της πόλης – αλλά και της Μακεδονίας – έχει τρωθεί, και το χρίσμα της ΠΠΕ αναμενόταν να το τονώσει, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα και την "υπεροχή" της Θεσσαλονίκης μέσω του ευρωπαϊκού της προφίλ.

Τρίτον, η πόλη είχε άμεση ανάγκη να αποκτήσει σύγχρονους, λειτουργικούς και μεγάλους πολιτιστικούς χώρους, όπως εξάλλου είχε ανάγκη σημαντικών παρεμβάσεων αναβάθμισης του αστικού της ιστού (κυκλοφοριακές ρυθμίσεις, συντήρηση-αποκατάσταση-ανάδειξη μνημείων, αποκατάσταση διατηρητέων κτιρίων κ.λπ.). Ανάγκη που έγινε επιτακτικότερη με την ανάληψη του χρίσματος της ΠΠΕ, στο βαθμό που ήταν κυβερνητική επιλογή, η πόλη να τιμήσει και να αναδείξει τον θεσμό που η ίδια η χώρα εισήγαγε στην ΕΕ. Αυτό ήταν κάτι αναμενόμενο, αφού η πολιτιστική υποδομή της Θεσσαλονίκης το 1992, όταν της δόθηκε το χρίσμα, δεν ήταν

συγκρίσιμη με αυτήν άλλων ΠΠΕ (Παρίσι, Βερολίνο, Άμστερνταμ, Φλωρεντία, Κοπεγχάγη, Μαδρίτη), αλλά ακόμη και των υπόλοιπων ΠΠΕ (Λισαβόνα, Δουβλίνο, Αμβέρσα, Λουξεμβούργο, Γλασκόβη, Αθήνα - Χάρτης 1).

Τέλος, ίσως αποτελεί απάντηση της κυβέρνησης σε μια μόνιμη κριτική για παραγκωνισμό της Θεσσαλονίκης έναντι της Αθήνας. Κριτική, που συχνά φαίνεται απλή μεμψιμοιρία, καθώς οι κοινωνικοί, οικονομικοί κ.ά. φορείς της πόλης, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, δεν κατάφεραν να συγκροτήσουν ένα στρατηγικό όραμα για την ανάπτυξη της πόλης ώστε με βάση αυτό να διεκδικούν στη συνέχεια χρηματοδότηση από την κυβέρνηση. Έτσι, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η κυβέρνηση πήρε αυτή την απόφαση θέλοντας να αμβλύνει τις αιτιάσεις των Θεσσαλονικέων ότι τα μεγάλα έργα γίνονται στην Αθήνα.

Ο προϋπολογισμός του ΟΠΠΕΘ'97 για το Τ.Π. αυξήθηκε σημαντικά στην πορεία. Συγκεκριμένα, από 48,4 δις δρχ. το 1994 αυξήθηκε σε 52 δις το 1995 και σε 78 δις το 1997 (Παράρτημα Ι). Η αύξηση του προϋπολογισμού των Τεχνικών Έργων, πέραν της αναγκαιότητάς της εξαιτίας της ανακρίβειας των αρχικών προβλέψεων και της προσθήκης νέων έργων [π.χ. τα έργα στις αποθήκες του ΟΛΘ (5,7 δις δρχ.), στο αεροδρόμιο (4,4 δις δρχ.) και στις μονές του Αγίου Όρους (2 δις δρχ.) προστέθηκαν στο Τ.Π. μετά το 1995], ίσως αποτέλεσε και μια κίνηση αντιστάθμισης – από την πλευρά του υπουργού ΠΕΧΩΔΕ – στην υπερσυγκέντρωση πόρων για έργα στο λεκανοπέδιο Αττικής.

3.3. Τα χαρακτηριστικά του Τ.Π. της ΠΠΕΘ'97

Το Τ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 οδήγησε στη δημιουργία σημαντικού αριθμού κτιρίων πολιτιστικών δραστηριοτήτων, που όμως δεν αναβαθμίζουν ουσιαστικά τις δυνατότητες της πολιτιστικής υποδομής της πόλης για υποδοχή καλλιτεχνικών εκδηλώσεων διεθνούς κύρους. Εξάλλου, τα κτίρια αυτά (από άποψη τεχνικών χαρακτηριστικών, μεγέθους κ.λπ.) δεν έρχονται να καλύψουν υπαρκτά ή αναμενόμενα κενά. Έτσι, αφενός υπήρξε υπέρογκη δαπάνη για την κατασκευή τους, αφετέρου, όταν ολοκληρωθούν, θα αφήσουν έναν αναντίστοιχο της ζήτησης μεγάλο αριθμό κτιρίων που θα επιβαρύνουν αναίτια με λειτουργικά έξοδα τον προϋπολογισμό των φορέων της πόλης για δαπάνες πολιτισμού. Το κυριότερο όμως είναι ότι χαρακτηρίστηκε από μια λογική διασποράς πόρων σε πολλά έργα (300), με εξαίρεση 10 μεγάλα έργα που καλύπτουν το 45,6% του προϋπολογισμού (Παράρτημα Ι).

Το Τ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 ουσιαστικά δεν αποτελεί πρόγραμμα¹⁴ — με την έννοια ενός συνόλου δραστηριοτήτων με καθορισμένους στόχους, μέσα σε κάποια όρια χρόνου και κόστους — παρά μόνο κατ' ευφημισμόν. Η έλλειψη προγραμματισμού είναι αυτή που κυρίως οδήγησε στην παραγωγή των περισσοτέρων προβλημάτων που αντιμετώπισε ο ΟΠΠΕΘ'97, έλλειψη η οποία (βλ. και ενότητα 3.4.) συναρτάται άμεσα με τη γενικότερη έλλειψη προγραμματισμού στην ελληνική κοινωνία. Το Τ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 αποτελεί βασικά κατάλογο έργων που προέκυψαν ως προϊόν συμβιβασμού και, άρα, δεν έχει και δε θα μπορούσε να έχει συνοχή. Πρόκειται για "συμβιβασμό" στην κατάρτιση καταλόγου έργων και όχι — κάτι αναπόφευκτο, αν όχι ευπρόσδεκτο — στη διαδικασία χάραξης στρατηγικών στοχεύσεων.

Είναι βέβαιο — στο βαθμό που δεν υπάρχει συγκροτημένο σχέδιο για συντεταγμένη πορεία — ότι το Δ.Σ. ενός τέτοιου Οργανισμού θα υφίσταται "πιέσεις" από διάφορους φορείς κ.λπ., στις οποίες δε θα είναι πάντοτε δυνατό να αντισταθεί. Για παράδειγμα, υπήρξαν ορισμένα έργα, αναμφίβολα πολύ σημαντικά, που επιβάρυναν πολύ τον προϋπολογισμό (έργα στις μονές του Αγ. Όρους, αρχαιολογικό κτίριο του ΑΠΘ στη Βεργίνα, Αίθουσα Τελετών ΑΠΘ - Παράρτημα Ι), για τα οποία αναρωτιέται κανείς γιατί έπρεπε να γίνουν από τον ΟΠΠΕΘ'97.

Βέβαια, η συνοχή του προγράμματος "βρέθηκε" εκ των υστέρων, με την έννοια ότι τα έργα αυτά εντάχθηκαν σε ευρύτερες ενότητες, σε επτά κεφάλαια, όπως χαρακτηρίζονται. Το Τ.Π. πρέπει να ιδωθεί ως προϊόν συμβιβασμών, που σε μια προσπάθεια να ικανοποιήσει κατά το δυνατόν όλους (Δήμους, φορείς πολιτισμού, παράγοντες κ.λπ.) έχασε σε σημαντικό βαθμό την αποτελεσματικότητά του και σίγουρα δεν μπόρεσε να αποτελέσει τομή. Επίσης, ως απόρροια τυχαίων — κατά κάποιον τρόπο — γεγονότων, σχετιζόμενων με τον βαθμό "ωριμότητας" των διαφόρων έργων που κατά καιρούς είχαν προταθεί, πάντα στην προηγούμενη λογική. Έτσι, για κάποια έργα που οι απαλλοτριώσεις των οικοπέδων τους "έτυχε" να μπορούν να γίνουν γρηγορότερα, οι μελέτες κ.λπ. προχώρησαν, ενώ για άλλα όχι. Το Τ.Π. μεταβλήθηκε επανειλημμένα, καθώς προσθέτονταν ή αφαιρούνταν έργα, και τελικά ορισμένα από τα ενταγμένα στον προϋπολογισμό του 1997 δεν υλοποιήθηκαν (Παράρτημα Ι). Αυτό οφείλεται ενμέρει και στο γεγονός ότι για την ένταξη ενός έργου στο Τ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 δεν ακολουθήθηκε η διαδικασία των κριτηρίων επιλεξιμότητας που υφίσταται για την ένταξη κάποιου έργου στα ΠΕΠ.

Το Τ.Π. παρουσίασε σημαντικές υπερβάσεις κόστους (π.χ. Ολύμπιον, Μονή Λαζαριστών, ΕΜΣ, Βασιλικό Θέατρο, Θέατρο "Νταμάρι", Θέατρο Δάσους - Παράρτημα Ι) όπως και σημαντική απόκλιση από το χρονοδιάγραμμα. Μικρό ποσοστό των έργων και του συνολικού προϋπολογισμού είχε ολοκληρωθεί τον Δεκέμβριο του 1996, ενώ μόλις το 36,8% των έργων και το 26,5% του συνολικού προϋπολογισμού είχαν ολοκληρωθεί τον Μάιο του 1998. Αν συμπεριλάβουμε και τις ολοκληρωμένες μελέτες, τα αντίστοιχα ποσοστά ανέρχονται σε 56,6% και 82,2% (Πίνακας 3).

Ο χρόνος από τον ορισμό της Θεσσαλονίκης ως ΠΠΕ (Μάιος 1992) μέχρι τον Δεκέμβριο του 1996 ήταν αρκετά ικανοποιητικός για την υλοποίηση κάποιων έργων, όμως κυριολεκτικά χάθηκε. Έτσι, όταν άρχιζαν οι δημοπρατήσεις των έργων (τέλη του 1995), έπρεπε να είχε γίνει ριζική αναδιοργάνωση του Τ.Π. και να μην προχωρούσε η διαδικασία κατασκευής των "μεγάλων έργων" με συνοπτικές διαδικασίες (μελετοκατασκευές), με δεδομένο ότι δε θα ήταν έτοιμα για το 1997. Θα μπορούσαν να γίνουν με αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς που θα άφηναν στην πόλη σημαντικά έργα με μικρότερο κόστος.

Πίνακας 3

Κατάσταση εκτέλεσης των έργων και του προϋπολογισμού τους (Μάιος 1998)

Κατάσταση στην οποία βρίσκονται τα έργα	Αριθμός έργων		Προϋπολογισμός (δισ δρχ.)	
	α/α	%	α/α	%
Περαιωμένα έργα	141	36,8	22,2	26,5
Περαιωμένα έργα (Τ.Φ., Μελέτες)	76	19,8	46,6	55,7
Έργα υπό κατασκευή	20	5,2	5,1	6,1
Έργα προς δημοπράτηση	13	3,4	1,6	1,9
Έργα με ολοκληρωμένες μελέτες	13	3,4	2,6	3,1
Έργα των οποίων συντάσσεται η μελέτη	22	5,7	2,3	2,7
Λοιπά έργα	98	25,6	3,3	3,9
ΣΥΝΟΛΟ	383	100,0	83,7	100,0

Πηγή: Λαμπριανίδης, Ιωάννου και Κατσιάκας (1998, 87)

3.4. Τεχνικό Πρόγραμμα της ΠΠΕΘ'97:

Ένας απλός κατάλογος έργων

Είναι αμφίβολο αν η ΠΠΕΘ'97 έγινε αντιληπτή ως ιδανική ευκαιρία στήριξης της "διεθνοποίησης" και της αύξησης της κοσμοπολίτικης εικόνας της πόλης, όπως έκαναν πολλές ευρωπαϊκές πόλεις ήδη από τη δεκαετία του '80. Συγκεκριμένα, (Bianchini 1993), οι πολιτικές πολιτιστικής ανάπτυξης των αστικών κέντρων (urban cultural policies) στην Ευρώπη, πέρασαν από τρεις διαφορετικές περιόδους:

α) Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960 στόχευαν στην προώθηση τέχνης υψηλής ποιότητας και στην αύξηση του κοινού. Υπήρχε ελάχιστη συσχέτιση των πολιτιστικών στοιχείων της πόλης και της πιθανής αξιοποίησής τους για αστικές αναπλάσεις, τουριστική ή γενικότερα οικονομική ανάπτυξη.

β) Στη δεκαετία του 1970 υπήρξαν πολλές καινοτόμες και υψηλού κύρους πρωτοβουλίες στις πολιτιστικές στρατηγικές. Αναπτύχθηκαν κυρίως από δήμους που έλεγχε η αριστερά στην Ιταλία, Δ. Γερμανία και Μεγ. Βρετανία, ως εναλλακτικός τρόπος κινητοποίησης του κόσμου μετά την αποτυχία των παραδοσιακών πολιτικών των κομμάτων.

γ) Στη δεκαετία του 1980 οι πολιτιστικές πολιτικές στις πόλεις υπήρξαν πολύ σημαντικές. Γίνονται γεγονότα υψηλού κύρους σε μια λογική στήριξης της "διεθνοποίησης" και της αύξησης της κοσμοπολίτικης εικόνας των πόλεων. Μάλιστα, αυτά γίνονται τόσο σε πόλεις σε κρίση, όπου λειτουργούν ως σύμβολα ανανέωσης (Γλασκόβη, Σέφιλντ, Μπιλμπάο), όσο και σε ευημερούσες πόλεις, όπου λειτουργούν ως σύμβολα καλαισθησίας, απαιτητικών γούστων και κοσμοπολιτισμού (Φραγκφούρτη) αλλά και σε παγκόσμιες μητροπόλεις (Παρίσι) για να ενισχύσουν ακόμη περισσότερο την εικόνα τους.

Ο Sjøholt P. (1999) διακρίνει δυο στρατηγικές προώθησης της ανάπτυξης των πόλεων που στηρίζονται στον πολιτισμό. Η πρώτη επιδιώκει μακροπρόθεσμα και μόνιμα αποτελέσματα, με στόχο είτε την ενδυνάμωση μιας θετικής εικόνας που έχουν τόσο οι κάτοικοι όσο και οι μη κάτοικοι της πόλης, είτε την μετατροπή μιας αρνητικής εικόνας σε θετική (π.χ. Λίβερπουλ). Η δεύτερη πραγματοποιείται μέσα από μεγάλα γεγονότα (mega events) που αφορούν πιο επικεντρωμένες και πιο βραχυπρόθεσμες προσπάθειες. Ορισμένα τέτοια γεγονότα μπορεί να είναι πολύ απομονωμένα, και στην πράξη να μην ξανασυμβαίνουν, όπως ο εορτασμός μιας

επετείου (της απελευθέρωσης μιας χώρας, της γαλλικής επανάστασης κ.λπ.) ή οι Ολυμπιακοί Αγώνες. Άλλες όμως αποτελούν γεγονότα που συμβαίνουν πιο συχνά (π.χ. Φεστιβάλ).

Αναμφίβολα, η "προϊκα" των 80 δις για τεχνικά έργα με αφορμή την ανάληψη του χρίσματος της ΠΠΕ, θα μπορούσε να αποτελέσει για την πόλη σημαντικότερη ευκαιρία στην προσπάθεια διεκδίκησης ενός νέου –αναβαθμισμένου– ρόλου. Μάλιστα, το ποσό αυτό ήρθε σε μια ήδη ευνοϊκή συγκυρία, τουλάχιστον όσον αφορά το άνοιγμα στα Βαλκάνια. Όμως, τα αποτελέσματα δυστυχώς δεν είναι αντίστοιχα των προσδοκιών. Το ερώτημα, λοιπόν, στο οποίο θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε μια απάντηση, αφορά το γιατί ο ΟΠΠΕΘ'97 δεν μπόρεσε να συντάξει ένα συγκροτημένο πρόγραμμα τεχνικών έργων που θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις αναβάθμισης του ρόλου της πόλης στην αστική ιεραρχία της Ε.Ε.

Η Θεσσαλονίκη, αναμφισβήτητα, αξιοποίησε την ευκαιρία της ανακήρυξης της ως ΠΠΕ για να ανασυγκροτήσει την ισχνή πολιτιστική της υποδομή και γενικότερα τον αστικό της εξοπλισμό. Όμως, αυτό που ισχυριζόμαστε είναι ότι ο ΟΠΠΕΘ'97 δεν μπόρεσε να κάνει εκείνα τα έργα που θα άλλαζαν με καθοριστικό τρόπο την "εικόνα" της πόλης και θα την έκαναν "ελκτική" σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό και θα πρέπει να καταγραφεί ως ακόμη μια "χαμένη ευκαιρία", που συνέπεσε μάλιστα με την άλλη "χαμένη ευκαιρία": να γίνει η Θεσσαλονίκη "Μητρόπολη των Βαλκανίων".

Κατά τη διάρκεια της σύνταξης ενός τόσο σημαντικού προγράμματος θα ανέμενε κανείς να αντιμετωπιστεί ρητά ένα κεντρικό δίλημμα: Αν, δηλαδή, για την καλύτερη εξυπηρέτηση των στόχων, θα έπρεπε να υπάρχει "διασπορά" των πόρων ή επικέντρωσή τους σε κάποιο εξαιρετικά μεγάλο έργο, σε ένα "έργο πνοής". Αυτό το δίλημμα δεν τέθηκε ποτέ!

Βέβαια, η ανατροπή των κυρίαρχων λογικών δεν είναι πάντοτε εύκολη και απαιτεί ιστορικές συγκυρίες στις οποίες πρέπει να συμπεριλάβει κανείς και τα συγκεκριμένα κάθε φορά "πρόσωπα-κλειδιά". Έτσι, είναι χαρακτηριστική η περίπτωση των αποτελεσμάτων της διοργάνωσης δυο γεγονότων παγκόσμιας εμβέλειας σε δυο διαφορετικές περιφέρειες της Ισπανίας. Δίπλα στο αναμφισβήτητα επιτυχημένο παράδειγμα της Βαρκελώνης (στην αναπτυσσόμενη Καταλονία) που κατάφερε με την ευκαιρία της διοργάνωσης εκεί των Ολυμπιακών Αγώνων του 1992 να αναβαθμίσει δραστικά την εικόνα της, υπάρχει και το παράδειγμα της Σεβίλλης (στη σχετική

υποβαθμισμένη περιφέρεια της Ανδαλουσίας), η οποία την ίδια χρονική περίοδο με την ευκαιρία της διοργάνωσης εκεί της Παγκόσμιας Έκθεσης (EXPO 1992), σπατάλησε τεράστια ποσά για να στήσει σε ένα νησί ένα μεγαλεπήβολο Εκθεσιακό Κέντρο και τις απαραίτητες προσβάσεις σε αυτό, κάτι που δε στέφθηκε με την αναμενόμενη επιτυχία.

Ο ΟΠΠΕΘ'97 θα μπορούσε να στοχεύσει στη ριζική ανατροπή της υφιστάμενης κατάστασης – της ύπαρξης πολλών χώρων με τα ίδια τεχνικά χαρακτηριστικά, που μάλιστα δέχονται εκδηλώσεις με όχι ιδιαίτερες απαιτήσεις τεχνικής υποδομής.

Δε φαίνεται να υπήρξε κάποιο κείμενο που να συντάχτηκε πριν το Τ.Π. και που να θέτει έναν γενικότερο προβληματισμό καθώς και τους προγραμματικούς στόχους του ΟΠΠΕΘ'97. Θα μπορούσε – βλ. και Ιορδάνογλου (1998) και Λαμπριανίδης κ.ά. (1998) – να είχε επιλεγεί επικέντρωση των πόρων σε ένα μεγάλο έργο, σε ένα κτιριακό σύμπλεγμα υψηλών προδιαγραφών που να λειτουργεί ως διεθνής πόλος έλξης, πρακτική που εφαρμόστηκε με επιτυχία σε πολλές περιπτώσεις στην Ευρώπη και στην Αμερική¹⁵. Τα υπόλοιπα χρήματα του Τ.Π. θα κατευθύνονταν σε έναν αυστηρά επιλεγμένο αριθμό ανακαινίσεων υπαρχόντων θεατρικών και εκθεσιακών χώρων.

Μολονότι ένα κτίριο από μόνο του δεν μπορεί να μεταβάλει το πολιτιστικό επίπεδο της ζωής μιας πόλης, αυτό που υποστηρίζουμε είναι ότι αποτελεί βασική προϋπόθεση, και η δημιουργία του μπορεί να παίξει καταλυτικό ρόλο. Ένα τέτοιο έργο πνοής θα μπορούσε να επιτρέψει στη Θεσσαλονίκη να αποτελέσει έναν "σταθμό" στις περιοδείες των μεγάλων καλλιτεχνικών συνόλων. Θα μπορούσε να δημιουργήσει μια δική του δυναμική για την προσέλκυση του κοινού της Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης περιοχής της (Β. Ελλάδας αλλά και Βαλκανίων) σε πολιτιστικές δραστηριότητες "υψηλού επιπέδου". Επίσης, στο συμβολικό πεδίο, θα "σηματοδοτούσε" το Τ.Π. της ΠΠΕΘ'97 σε επίπεδο κτιριακής υποδομής κάτι ανάλογο με αυτό που "σηματοδότησε" το Κ.Π. της Έκθεσης του Αγ. Όρους και θα παρέμενε στο διηνεκές ένα σύμβολο της πόλης (όπως το κτίριο της όπερας στο Σίδνεϊ κ.λπ.). Υπάρχει ήδη, πιστεύουμε, μια ανάλογη εμπειρία από τον ρόλο του Μεγάλου Μουσικής στην Αθήνα, που όχι μόνο δεν έχασε τον αρχικό του δυναμισμό, όπως προέβλεπαν οι επικριτές ("μόδα που θα περάσει", "χώρος κοσμικών συναντήσεων" κ.λπ.), αλλά με την ποιότητα των εκδηλώσεών του διέυρνε σημαντικά το κοινό που

παρακολουθεί καλλιτεχνικές εκδηλώσεις "υψηλού επιπέδου".

Σε μίαν άλλη χρονική στιγμή, χωρίς την πίεση του χρόνου που λειτουργεί καταστρεπτικά, θα έπρεπε να είχε ελεγχθεί προσεκτικά η σκοπιμότητα της δημιουργίας χώρων πολιτιστικών δραστηριοτήτων και, στη συνέχεια, να γίνονταν εκείνα τα πραγματικά μεγάλα έργα —τα έργα πνοής—, που θα εξασφάλιζαν πολιτιστικούς χώρους υψηλής ποιότητας, κατάλληλους για καλλιτέχνες και καλλιτεχνικά σύνολα διεθνούς κύρους. Χωρίς τη χρονική πίεση θα μπορούσαν αυτά τα έργα να γίνουν με διεθνείς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς και, στη συνέχεια, να υλοποιηθεί η κατασκευή τους αποφεύγοντας τη διαδικασία της μελέτης-κατασκευής.

Αυτό που "επελέγη" ήταν να υπάρξει μια μεγάλη διασπορά πόρων (άνω του 50%) σε μικρά και μεσαία έργα, ενώ με το υπόλοιπο (45,6%) έγιναν 10 "μεγάλα" έργα. Ο ΟΠΠΕΘ'97 οδηγήθηκε σε τέτοιες "επιλογές" εκ των πραγμάτων, αφού από το καταστατικό της ίδρυσής του προβλεπόταν συστέγαση κατά το δυνατόν περισσότερων συμφερόντων. Το Τ.Π. ουσιαστικά αποτέλεσε έναν κατάλογο έργων, στον οποίο κυριολεκτικά συνωστίστηκαν όλα τα "επείγοντα", "χρόνια", "λιμνάζοντα" προβλήματα της πόλης που έπρεπε να λυθούν. Μόνον έτσι θα μπορούσε να δεχτεί κανείς ότι το Τ.Π., όπως υποστηρίζει ο Παπαδόπουλος (1996, 57), αποτέλεσε ένα προϊόν "συμβιβασμού".

Ο "προγραμματισμός" αυτού του τύπου δεν αποτελεί εξαίρεση. Τα διάφορα προγράμματα που συντάχθηκαν κατά καιρούς στην Ελλάδα (π.χ. πενταετή προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας, Μ.Ο.Π., Interreg και ΚΠΣ) έχουν τεράστιες αδυναμίες. Αυτές οφείλονται σε εγγενή χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας, δηλαδή, στο ότι ο προγραμματισμός όχι μόνο δεν προκύπτει ως αναγκαιότητα για τη διατήρηση της συνοχής της κοινωνίας, αλλά επιπλέον αντιστρατεύεται βασικές κοινωνικές διαδικασίες, αφού αλλιώς θα χάνονταν οι ευκαιρίες απόκτησης εισοδήματος με "εξωοικονομικές" μεθόδους. Στην ελληνική κοινωνία δεν είναι οι οικονομικές σχέσεις αυτές που καθορίζουν κατά κύριο λόγο την κατανομή του εισοδήματος, ούτε το κινήγι του κέρδους με οικονομικά —καταρχήν— μέσα είναι η κατεξοχήν κοινωνικά παραδεκτή συμπεριφορά. Αντίθετα, τα εξωοικονομικά μέσα (βλ. προσωπικές και κυρίως πολιτικές-κομματικές σχέσεις που λειτουργούν μέσα από τα πλέγματα της πατρωνίας και των πελατεικών σχέσεων) χρησιμοποιούνται ως βασικός τρόπος απόκτησης εισοδήματος, μετακύλισης της φορολογίας ή του κόστους παραγωγής από τα ισχυρότερα (πολιτικά) στρώματα στα ασθενέστερα,

καθώς και διευθέτησης των οικονομικών διεκδικήσεων των διαφόρων στρωμάτων. Το γεγονός ότι ο έλεγχος των οικονομικών σχέσεων γίνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω της πολιτικής κυριαρχίας, και σε τελευταία ανάλυση μέσω του ελέγχου του κράτους, σημαίνει ότι οι διαφορές μεταξύ των κοινωνικών ομάδων εκδηλώνονται κυρίως μέσω πολιτικών συγκρούσεων (κυριαρχία του πολιτικού στο κοινωνικό), γεγονός που παραμορφώνει τόσο τις οικονομικές λειτουργίες όσο και τις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας.

Ο προγραμματισμός της ανάπτυξης, λοιπόν, θα σήμαινε απώλεια ελέγχου του κράτους και, σε τελευταία ανάλυση, απώλεια της κυριαρχίας στις σχέσεις κοινωνικής αναπαραγωγής. Έτσι, όλες οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις μέχρι σήμερα φαίνεται να ταλαντεύονται ανάμεσα στην αναγνώριση των αρνητικών καταστάσεων της μη προγραμματισμένης ανάπτυξης και στην είσπραξη του "πολιτικού κόστους" ενός προγραμματισμού. Βέβαια, τα πράγματα έχουν αρχίσει να αλλάζουν, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του '90 με την αναμφισβήτητη συμβολή και της Ε.Ε.

Η αδυναμία του ΟΠΠΕΘ'97 να συντάξει ένα συνεκτικό πρόγραμμα έχει βαθιές ρίζες· οφείλεται σε εγγενή χαρακτηριστικά της ίδιας της κοινωνίας. Δεν πρέπει να ιδωθεί ως απόρροια συγκυριακών γεγονότων ή παραγόντων με δευτερεύουσα σημασία (υποτιθέμενη ανικανότητα κάποιων προσώπων που διοίκησαν τον ΟΠΠΕΘ'97, έλλειψη συμβούλων με επαρκή επιστημονική κατάρτιση¹⁶ ή εξυπηρέτηση άνομων συμφερόντων – "θεωρία της συνωμοσίας" – κ.λπ.). Εντούτοις, η σύνθεση του Δ.Σ. του ΟΠΠΕΘ'97 καθορίστηκε περισσότερο από μια προσπάθεια διασφάλισης του εναγκαλισμού του από την κυβέρνηση, παρά από το κριτήριο της μεγαλύτερης δυνατής αποτελεσματικότητάς του.

Το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας του ΟΠΠΕΘ'97 έπαιξε σημαντικό ρόλο στις αδυναμίες που παρουσιάστηκαν στην υλοποίηση του έργου του. Αναφερόμαστε κυρίως στο γεγονός ότι το Δ.Σ. του ΟΠΠΕΘ'97 δεν κατάφερε να λειτουργήσει ως επιτελικό όργανο χάραξης στρατηγικής και κατευθύνσεων και, όπως επισημάνθηκε έγκαιρα (Kantor- Ευρωσύμβουλοι, 1996, ΟΠΠΕΘ'97, 1996), μετατράπηκε σε όργανο είτε επικύρωσης των εισηγήσεων κάποιων Επιτροπών, είτε λήψης αποφάσεων για καθημερινά και τρέχοντα ζητήματα του Οργανισμού. Ανατέθηκε σ' ένα νεοσύστατο Οργανισμό χωρίς διοικητική εμπειρία και άμεση γνώση των αντίστοιχων ζητημάτων, ένα ιδιαίτερα βαρύ και πολύπλευρο έργο που μάλιστα έπρεπε να το "οραματιστεί", να το προγραμματίσει και να το υλοποιήσει σε εξαιρετικά περιορισμένο χρονικό διάστημα.

4. Μια συνολική αξιολόγηση της ΠΠΕΘ'97

4.1. Ουσιαστική η συνεισφορά της ΠΠΘ '97 στον πολιτισμό και στην πολιτιστική υποδομή της πόλης.

Χωρίς αμφιβολία ο θεσμός της ΠΠΕ άλλαξε, έστω και προσωρινά, τη σχετική αδράνεια που χαρακτηρίζει τον πληθυσμό της πόλης για εκδηλώσεις πολιτιστικού ενδιαφέροντος. Έγινε ένα πλήθος εκδηλώσεων σε όλους τους τομείς της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ορισμένες εκ των οποίων αποτέλεσαν ιδιαίτερα υψηλού επιπέδου γεγονότα που πιθανά "μόρφωσαν" ομάδες του πληθυσμού και αύξησαν κάπως τις απαιτήσεις για πολιτιστικές εκδηλώσεις. Φαίνεται ότι με την ΠΠΕΘ'97, όπως γράφει και ο Ξυδάκης (1997), κάποιο απροσδιόριστο κοινό "εκπαιδεύτηκε" και "καλόμαθε" σε θεάματα επιπέδου. Μπορεί να ελπίζει λοιπόν κανείς ότι αυτό θα έχει μονιμότερα αποτελέσματα, ότι αυτή η δυναμική θα συνεχιστεί κάπως, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι θα υπάρξει και προσφορά αντίστοιχου επιπέδου.

Στη διάρκεια της ΠΠΕ έγιναν στη Θεσσαλονίκη εξαπλάσιες εκδηλώσεις από αυτές που γίνονται –συνήθως– κάθε χρόνο. Η μεγάλη προσέλευση του λιγότερο ή περισσότερο συνειδητοποιημένου κοινού στις σημαντικές εκδηλώσεις και η αθρόα προσέλευση στα λαϊκά γεγονότα, απέδειξε ότι υπάρχουν δέκτες για κάθε μορφής πολιτιστικό έργο.

Είναι εξαιρετικά δύσκολο να απαντηθεί αν πέτυχε το μεγάλο εγχείρημα του ΟΠΠΕΘ'97 για την "ανύψωση του πολιτισμικού επιπέδου" του κοινού μέσω των εκδηλώσεων του Κ.Π. Βεβαίως η "πολιτιστική" πελατεία αυξήθηκε προσωρινά, εφόσον περισσότεροι είδαν θέατρο, χορό κ.λπ. σε σχέση με προηγούμενες χρονιές. Όμως, αυτό που θα κρίνει την επιτυχία του ΟΠΠΕΘ'97 ως παραγωγού και διαμεσολαβητή πολιτισμού, είναι το αν η αριθμητική αύξηση του κοινού των πολιτιστικών εκδηλώσεων του 1997 θα διατηρηθεί και, κυρίως, αν κατάφερε να συμβάλει στην αύξηση του ποσοστού του κοινού των υψηλού επιπέδου πολιτιστικών εκδηλώσεων, που εκ των πραγμάτων είναι πολύ χαμηλό ("πολιτισμός" για τους λίγους).

Η Θεσσαλονίκη λόγω της ΠΠΕ προβλήθηκε με πολλούς τρόπους στην Ευρώπη: α) Το 1997 η Θεσσαλονίκη προσέλκυσε πολλούς και μεγάλους καλλιτέχνες, Έλληνες και ξένους. Αναμφίβολα, κάθε σχήμα, κάθε μουσικός, κάθε ορχήστρα θέλει να εμφανιστεί

σε μια ΠΠΕ, αφού αυτό προσδίδει κύρος. Η "εικόνα" της Θεσσαλονίκης πλησίασε εκείνες των μεγαλουπόλεων με καθιερωμένη πολιτιστική ζωή, επειδή πραγματοποιήθηκαν εδώ το 1997 ορισμένες ιδιαίτερα αξιόλογες πολιτιστικές δραστηριότητες: Συναυλίες με τον M. Rostropovitch, τον Ricardo Muti, τον Murray Perraiah, το Kronos Quartet και τους U2, παραστάσεις με τον Ian Holms και τον Giorgio Strehler, χορευτικές εκδηλώσεις με τον Barishnikov και τα Gala des Etoiles, θεατρικές παραστάσεις όπως "Ο Βασιλιάς Ληρ" και το "Ω! τι ευτυχισμένες ημέρες" του P. Brook, εκθέσεις των Caravaggio, A. Caro, Max Ernst και F. Goya και ομιλίες των R. Wilson, M. Pavits και I. Κανταρέ.

Η προγραμματισμένη και συντονισμένη συνέχιση τέτοιων εκδηλώσεων από φορείς της πόλης θα τοποθετούσε τη Θεσσαλονίκη στον ευρωπαϊκό κύκλο των κόμβων με υψηλή πολιτιστική εικόνα. Θα δικαιολογούσε την αποκέντρωση πολιτιστικών δράσεων και εκτός Αθηνών, αμβλύνοντας την αίσθηση της δορυφορικής πόλης. Μακροπρόθεσμα, θα δημιουργούσε πρότυπα σύγκρισης για την καλλιτεχνική παιδεία ανεβάζοντας το επίπεδό της – Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, Ωδεία κ.λπ. – καθώς και υγιή συναγωνισμό για τους εντόπιους καλλιτεχνικούς φορείς (π.χ. ορχήστρες) που θα βοηθούσε τη βελτίωσή τους. Αυτό ίσως να περιόριζε την "αιμορραγία" επιτυχημένων καλλιτεχνών προς την Αθήνα, φαινόμενο που χαρακτηρίζει και άλλους κοινωνικούς τομείς (πολιτική, επιστήμη, επιχειρήσεις, πανεπιστήμιο κ.λπ.).

β) Εξάλλου, η πόλη της Θεσσαλονίκης με αφορμή κάποια κεντρικά γεγονότα του Κ.Π. του ΟΠΠΕ'97, προβλήθηκε σε ευρωπαϊκό αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Ακούστηκε ευρύτερα, καθώς συνδέθηκε με σημαντικά γεγονότα (Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης για την πολιτική του Πολιτισμού, Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης για την Πολιτιστική Διαβαλκανική και Παρευξείνια συνεργασία, Χάρτα της Θεσσαλονίκης για τον Πολιτισμό και την κοινωνική συνοχή, Διακήρυξη της Θεσσαλονίκης για το περιβάλλον από την UNESCO, Βραβείο Θεσσαλονίκης της UNESCO, Ψήφισμα της πατριαρχικής πρωτοβουλίας για τη Μαύρη Θάλασσα, το έργο "Θεσσαλονίκη" του Μπρέγκοβιτς (Θεοδωρίδης 1998).

γ) Η ΠΠΕΘ'97 αποτέλεσε το κίνητρο για επισκέψεις στη Θεσσαλονίκη σημαντικών προσωπικοτήτων, πέραν των καλλιτεχνών.

δ) Η ΠΠΕΘ'97 δεν πέρασε απαρατήρητη στο εξωτερικό. Μέσα από τα δημοσιεύματα του ξένου Τύπου, το Internet, τα τουριστικά έντυπα, τα περιοδικά των ξένων αεροπορικών εταιριών και των ευρωπαϊκών σιδηροδρόμων, η ΠΠΕΘ'97 δεν πρόβαλε μόνο το

"προφίλ" της. Παρουσίασε διεθνώς το "πρόσωπο" της Θεσσαλονίκης, την ιστορική ταυτότητά της, τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της, τη σημασία της στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο.

ε) Τέλος, το Τ.Π. της ΠΠΕΘ'97 αποτέλεσε, κυρίως λόγω μεγέθους, σταθμό στην ιστορία της πόλης. Δημιουργήθηκε, σχετικά σύντομα, ένα σύνολο αξιόλογων πολιτιστικών υποδομών για διάφορα είδη εκδηλώσεων (θέατρα, χώροι μουσικής και εκθέσεων, μουσεία κ.λπ.) καθώς και για τη στέγαση θεσμών πολιτισμού¹⁷. Μάλιστα, η γεωγραφική κατανομή τους επέφερε μια ομαλότερη διασπορά των πολιτιστικών δραστηριοτήτων στο χώρο του Π.Σ.Θ. Εξάλλου, υπήρξε μια σειρά επεμβάσεων που ανέδειξαν τους δημόσιους χώρους της (ανάδειξη μνημείων, αποκαταστάσεις όψεων κτιρίων, αστικός εξοπλισμός, πεζοδρομήσεις κ.λπ.) και την ιστορική συνέχειά της (ανασκαφικό/αναστηλωτικό έργο, αναπαλαίωση διατηρητέων κ.ά.). Πιστεύουμε ότι μέρος αυτών των παρεμβάσεων (αναπαλαίωσεις διατηρητέων κ.λπ.) θα λειτουργήσει παραδειγματικά για άλλους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς.

4.2. Ευκαιρίες που δεν αξιοποιήθηκαν πλήρως

Βέβαια, ο ΟΠΠΕΘ'97 μπορεί να ιδωθεί και ως μια σειρά "χαμένων ευκαιριών", εφόσον δεν πέτυχε μέσω του Κ.Π. να δημιουργήσει αγορά πολιτισμού – εγχείρημα αναμφισβήτητα δύσκολο. Δεν κατάφερε να τονώσει το ηθικό των κατοίκων της πόλης, ώστε να ξεπεραστεί μια διάχυτη μιζέρια και ένας επαρχιωτισμός (που συνήθως εκφράζεται ως πολεμική εναντίον του αθηνοκεντρισμού) και να "συσπειρωθούν" οι Θεσσαλονικείς στην προοπτική αναβάθμισης της ζωής στην πόλη. Η διεκδίκηση της διοργάνωσης του θεσμού από τη Θεσσαλονίκη (αντί του Ναυπλίου), ήταν ίσως η τελευταία πράξη μεγάλης συσπείρωσης της πόλης γύρω από την ΠΠΕ. Το ρεύμα συσπείρωσης των πρώτων χρόνων μετά την απονομή του χρίσματος γύρω από το όραμα που έφερε μαζί της η ΠΠΕ, συρρικνώθηκε σχετικά σύντομα και οι πολίτες της πόλης έκτοτε παρέμειναν αδρανείς. Στη συνέχεια άρχισαν τα προβλήματα και οι διαμαρτυρίες, γιατί ίσως ο ΟΠΠΕΘ'97 δεν "έπεισε" ποτέ τους Θεσσαλονικείς.

Μια τέτοια μεγάλη προσπάθεια για την πόλη θα μπορούσε να στηριχτεί από τους πολίτες της με εθελοντική-ανιδιοτελή προσφορά. Με τη συστράτευσή τους για την ΠΠΕΘ'97, με τη συμμετοχή τους ως εθελοντών στους διάφορους τομείς θα γίνονταν συμμετοχοί και άρα υποστηρικτές του όλου εγχειρήματος και υπήρξαν

πολλές τέτοιες προσφορές (βλ. Μασλία 1998, 33).

Τα επικριτικά – συχνά άδικα και σκανδαλοθηρικού τύπου – δημοσιεύματα ξεκίνησαν νωρίς¹⁸, καθώς από ένα σημείο και ύστερα ο ΟΠΠΕΘ'97 αποτελούσε εύκολο στόχο. Τα δημοσιεύματα αυτά αδίκησαν τη μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων που δούλεψαν ή συνεργάστηκαν με τον ΟΠΠΕΘ'97, και που έδωσαν τον καλύτερο εαυτό τους δουλεύοντας κάτω από αντίξοες συνθήκες, τις οποίες βέβαια δεν είχαν προκαλέσει οι ίδιοι (μεγάλες προσδοκίες άρα και – αναπόφευκτα – απογοητεύσεις στη συνέχεια, χρονική πίεση, αρνητικό κλίμα εκ μέρους του κοινού κ.λπ.).

Αρνητικό κλίμα δημιουργήθηκε και από την εικόνα διαχείρισης των οικονομικών πόρων του ΟΠΠΕΘ'97, που εύκολα οδήγησε σε μια αίσθηση για εικαζόμενα οικονομικά σκάνδαλα. Η ύπαρξη μεγάλων οικονομικών μεγεθών και σημαντικής εξουσίας, συνδυαζόμενα με μια μόνιμη καχυποψία και δυσπιστία των πολιτών έναντι της εξουσίας και του κράτους, σε μια μικρή σχετικά κοινωνία όπως αυτή της Θεσσαλονίκης, οδήγησαν σε αυτό το αρνητικό κλίμα.

Επιπλέον, αυτό που κυρίως έδειξε η σύντομη ιστορία του ΟΠΠΕΘ'97 είναι ότι οι κοινωνικοί, οικονομικοί, επιστημονικοί και λοιποί φορείς της πόλης δεν μπόρεσαν να επιβάλουν την άσκηση της διοίκησης ενός τόσο σημαντικού Οργανισμού με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο για την πόλη. Έναν τρόπο που ιδεατά θα επέτρεπε στην πόλη να ξεπεράσει τον σημερινό επαρχιωτισμό της. Αυτή η αδυναμία των φορέων της πόλης θα πρέπει να μας προβληματίσει, τόσο γιατί περιόρισε την αποτελεσματικότητα του ΟΠΠΕΘ'97, όσον αφορά το Κ.Π. και το Τ.Π., όσο κυρίως, γιατί αναπόφευκτα θα δημιουργήσει παρόμοια προβλήματα και στο μέλλον.

Τέλος, και ίσως το πιο σημαντικό από όλα, η Θεσσαλονίκη φαίνεται ότι έχασε μια χρυσή ευκαιρία να αλλάξει την "εικόνα" της μέσω της πολύ μεγάλης χρηματοδότησης του Τ.Π. (π.χ. με κάποιο "έργο-σύμβολο" που θα άλλαζε την εικόνα της πόλης και θα της επέτρεπε να φιλοξενεί καλλιτεχνικές δραστηριότητες διεθνούς επιπέδου).

Κλείνοντας, υποστηρίζουμε ότι καθοριστικό στοιχείο σε μια πορεία αναβάθμισης του ρόλου της Θεσσαλονίκης είναι η υιοθέτηση ενός Στρατηγικού Σχεδίου Ανάπτυξης της πόλης ως προϊόντος συμφωνίας των φορέων της (βλ. και Καυκαλάς κ.ά. 2000). Αν δεν συνταχθεί ένα τέτοιο Σχέδιο, τότε όσα χρήματα κι αν δοθούν, δε φαίνεται ότι θα επιτρέψουν να βελτιωθεί η θέση της πόλης στην οικιστική ιεραρχία της Ε.Ε. αλλά και στο διεθνή καταμερισμό ερ-

γασίας. Η εμπειρία της "αναποτελεσματικής" χρήσης των πόρων του Τ.Π. της ΠΠΕΘ'97 είναι ένα ακόμη παράδειγμα που ισχυροποιεί αυτή την άποψη, ελπίζουμε όμως ότι θα αποτελέσει δίδαγμα για το μέλλον (π.χ. Ολυμπιακοί Αγώνες του 2004, Πάτρα ΠΠΕ για το 2006 και EXPO 2007).

Σημειώσεις

1. Βασίζεται σε δυο μελέτες αξιολόγησης της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας: Λαμπριανίδης, Ιωάννου, Κατσίκας, Δέφνερ (1995) και κυρίως στην Λαμπριανίδης, Ιωάννου, Κατσίκας (1998), από την οποία και προέρχονται όλα τα στοιχεία για την ΠΠΕΘ97.

2. Ο ΟΠΕΠΘ97 με τη Διακήρυξη αυτή αναλάμβανε: 1) να δηλώσει την πολυμέρεια του ευρωπαϊκού πολιτισμού και τις ιδιαιτερότητες της εθνικής πνευματικής δημιουργίας, 2) να εξάρει τη δυναμική της πολιτιστικής παρέμβασης στην αλληλοκατανόηση και στην ειρηνική συμβίωση των λαών, 3) να αναδείξει τη συμβολή της Ορθοδοξίας στην ειρηνική συνύπαρξη του σύγχρονου κόσμου, 4) να ενθαρρύνει τις τοπικές πνευματικές και καλλιτεχνικές δυνάμεις, 5) να προωθήσει την κριτική και δημιουργική παρέμβαση νέων προτάσεων και καινοτόμων καλλιτεχνικών πρωτοβουλιών και να αναδείξει αποσιωπημένες μορφές καλλιτεχνικής και πνευματικής έκφρασης, 6) να στηρίξει φορείς και εκδηλώσεις στην περιφέρεια, 7) να ενισχύσει δράσεις που προβάλλουν την πόλη ως κέντρο εθνικών και διεθνών πολιτιστικών εκδηλώσεων, 8) να δώσει χώρο δράσης στις πνευματικές και καλλιτεχνικές δυνάμεις του ελληνισμού που ζουν έξω από την Ελλάδα, 9) να υποστηρίξει πνευματικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις που συνδέουν εκπαίδευση και πολιτισμό για να κατακτηθεί η τέχνη από όλους, 10) να προβάλλει την ποιότητα της καθημερινότητας (πολιτισμός των γεύσεων, της πλατείας, της αγοράς, της μετακίνησης κ.λπ.) και της οικολογικής αντίληψης, 11) να συνδυάσει τις δυνάμεις που παρέχουν οι οικονομικές δραστηριότητες της πόλης με την ανάπτυξη δεσμών πολιτιστικής συνεργασίας.

3. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι η περίοδος εκείνη, χαρακτηρίζεται από έξαρση των φαινομένων εθνικισμού στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που μάλιστα σιγά σιγά οδήγησε και στην αναζωπύρωση του εθνικισμού και στις Δυτικές χώρες.

4. Σύνολα εκδηλώσεων: Το πάρτι της Πρωτοχρονιάς και «Τρανή Αποκριά». Μουσική: Συναυλία U2, Rostropovitch, A. Μπάλτσα - Ορχήστρα Βιέννης, «Χαράς εσπέρας», «Εγκαίνιον»: Μικρούτσικος - Μητροπάνος και Τελετή λήξης με τον Goran Bregovic. Χορός: Barischnikoff και Gala des Etoiles. Θέατρο: Βασιλιάς Λήρ και "Ω! οι ευτυχημένες μέρες" του Σ. Μπέκετ, σκην. Ρ. Brook. Εκθέσεις: Θησαυρών Αγ. Όρους, Caravaggio, «Ο Μέγας Αλέξανδρος στην Ευρωπαϊκή Τέχνη», «Ο Μέγας Αλέξανδρος και η Ανατολή», Ο. Ελύτη.

5. Στήθηκαν, σε συνεργασία με Δήμους, εστίες καλλιτεχνικής δημιουργίας για νέους σε τομείς όπως η φωτογραφία, η γραφιστική, το θέατρο, η χορωδία, το βίντεο και η ηχογράφηση.

6. Χώροι που προσφέρουν στους πρόσφυγες - παλιννοστούντες τη δυνατότητα να ψυχαγωγηθούν και να απασχοληθούν δημιουργικά ή να παρακολουθήσουν μαθήματα γλώσσας, ομιλίες κ.λπ.

7. Παρουσίασε το ελλαδικό στοιχείο της διασποράς ως συνθετικό ιστορικό παράγοντα μιας παγκοσμιοότητας, όπως τη διαφυλάσσει η ιστορία της τέχνης, του πολιτισμού και η ιστορία του ανθρώπου. Στάθηκε αφορμή να επανασυνδεθούν με την πατρίδα και μικρής κλίμακας δημιουργοί και νέοι jakki]wmer.

8. Απαντήθηκαν 1021 ερωτηματολόγια στους χώρους των εκδηλώσεων του ΠΣΘ, και 500 τηλεφωνικά ερωτηματολόγια μετά τη λήξη της ΠΠΕΘ97, κατά τους δύο πρώτους μήνες του 1998 (Λαμπριανίδης, Ιωάννου και Κασιάκας, 1998).

9. Το Μέγαρο Μουσικής βρισκόταν ήδη σε διαδικασία υλοποίησης όταν αποφασίστηκε το Τ.Π. του ΟΠΠΕΘ97, καθώς ήδη τον Φεβρουάριο 1994 είχε ολοκληρωθεί η προμελέτη σκοπιμότητας (Καντορ - Ευρωσύμβουλοι 1994).

10. Μάλιστα ορισμένοι την αποκάλεσαν ειρωνικά «Κατασκευαστική Πρωτεύουσα».

11. Ήτοι: Γ. Πενέλης, πολιτικός μηχανικός, Χ. Μυλωνάς, πολιτικός μηχανικός, Κ. Λοΐζος, αρχιτέκτων μηχανικός.

12. Όμως ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 υπήρχαν φωνές, αναμφίβολα πολύ λίγες (βλ. μεταξύ άλλων Λαμπριανίδης 1996α, 1996β και 1997) που υποστήριζαν ότι ήταν υπερβολική η αισιοδοξία τόσο για τις θετικές συνέπειες του ανοίγματος των ελληνικών επιχειρήσεων στις χώρες της Βαλκανικής, όσο και για τον ρόλο της Θεσσαλονίκης.

13. Η τότε υπουργός Πολιτισμού, Α. Ψαρούδα - Μπενάκη είχε δηλώσει (1992) ότι «με την απόφαση των υπουργών Πολιτισμού της Κοινότητας για τη Θεσσαλονίκη πετύχαμε να αναγνωριστεί ότι η πρωτεύουσα της Μακεδονίας είναι το ευρωπαϊκό κίνηση κέντρο των Βαλκανίων, η εστία που μπορεί για έναν ολόκληρο χρόνο να συγκεντρώνει τη δυτικοευρωπαϊκή κουλτούρα και να την εκπέμπει ακτινωτά στα Βαλκάνια, στην ανατολική Μεσόγειο κι ακόμη παραπέρα».

14. Ένα πρόγραμμα έχει: ανάλυση, ιεράρχηση στόχων, χρονοδιάγραμμα, φορείς υλοποίησης, παρακολούθηση εφαρμογής, αξιολόγηση επιμέρους αποτελεσμάτων, ανατροφοδότηση, απαραίτητες διαρθρωτικές επεμβάσεις και, τέλος, συνολική αξιολόγηση.

15. Πολιτιστικές ναυαρχίδες (Cultural flagships), όπως η συλλογή Burrell στη Γλασκόβη, το Albert Dock στο Λίβερπουλ, το Centenary Square στο Μπίρμινγχαμ, η περιοχή Antigone στο Montpellier, η περιοχή των Μουσείων (Museum quarter) στην Φραγκφούρτη, τα 160 νέα οικοδομικά τετράγωνα που έγιναν στη Λισαβόνα για τους Ολυμπιακούς του 1992, το Μουσείο Orsay, το Μουσείο Επιστήμης και Τεχνολογίας στη Villette, η Πυραμίδα του Λούβρου, το Ινστιτούτο du Mond Arabe, η Όπε-

ρα στη Bastille στο Παρίσι και το συγκρότημα Guggenheim στο Μπιλμπάο. Όλα αυτά αποτελούν σύμβολα αστικής αναγέννησης.

16. Ακόμη κι αν μια τέτοια απάντηση είχε κάποια βάση, μεταθέτει ουσιαστικά το πρόβλημα, αφού αμέσως θα προέκυπτε το ερώτημα, γιατί επιλέχθηκαν γι' αυτές τις θέσεις ανάκαινα άτομα.

17. Ενδεικτικό της έλλειψης προγραμματισμού είναι και η έλλειψη ουσιαστικής στήριξης των διαφόρων θεσμών πολιτισμού που δημιουργήθηκαν (δηλ. το Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης, καθώς και το Μουσείο Φωτογραφίας, το Μουσείο Κινηματογράφου, η Όπερα Δωματίου και το Λογοτεχνικό Αρχείο Θεσσαλονίκης).

18. Αναμφίβολα υπήρξε και μια πολύ βάσιμη πολιτική κριτική τόσο στον τύπο όσο και αλλού (π.χ. επερώτηση του ΣΥΝ στη Βουλή για την ΠΠΕΘ97).

Βιβλιογραφία

- Bianchini F. 1993. "Remaking European cities: the role of cultural politics", in: F. Bianchini and Parkinson M. (Eds.) 1993. *Cultural Policy and Urban Regeneration*. Manchester: Manchester University Press.
- Economou D. 1997. "The impact of the first Community Support Framework for Greece", *European Urban and Regional Studies*, 4(1).
- Γιακουμάτου Α. 1998. "Το πείραμα της Θεσσαλονίκης", *Το Βήμα* 18.1.1998.
- Θεοδωρίδης Π. 1996. "Ο πολιτισμός δεν είναι υπόθεση αιθουσών, είναι υπόθεση ανθρώπων", *Τεχνογράφημα*, 1.6.1996.
- Θεοδωρίδης Π. 1997. "Με όπλο τον πολιτισμό", *Νέμεσις* 30.1.97.
- Θεοδωρίδης Π. 1997. "Ήταν εύκολος στόχος η Θεσσαλονίκη '97", *Επενδυτής* 14.12.97.
- Θεοδωρίδης Π. 1998. *Απολογισμός του Κ.Π. του ΟΠΠΕΘ'97 προς το Δημοτικό Συμβούλιο Θεσσαλονίκης*. Φεβρ. (Πολυγραφ.).
- Ιορδάνογλου Χρ. 1998. "Πολιτιστική Πρωτεύουσα Ι και ΙΙ, Κυριακάτικη Αυγή 25.1.98.
- Καϊσερλίδης Ι. 1996. *Σκέψεις για το '97*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Καϊσερλίδης Ι. 1998. *Θεσσαλονίκη 1997. Πόσο Πολιτιστική; Πόσο Πρωτεύουσα;* Θεσσαλονίκη.
- Kantor - Ευρωσύμβουλοι 1994. Προμελέτη σκοπιμότητας για τη δημιουργία του Μεγάρου Μουσικής Θεσσαλονίκης.
- Kantor - Ευρωσύμβουλοι 1996. Σχέδιο Δράσης του ΟΠΠΕΘ.

- Καραβασίλης Κ. 1997. "Συνέντευξη", Αγγελιοφόρος 9.11.97.
- Καυκαλάς Γ., Λαμπριανίδης Λ. και Παπαμίχος Ν. (2000) *Σχέδιο δράσης για το Στρατηγικό σχεδιασμό της Θεσσαλονίκης*. Οργανισμός Ρυθμιστικού, Θεσσαλονίκη.
- Κουράκης Α. 1996. "Θεσσαλονίκη - Πολιτιστική Πρωτεύουσα '97: Τι θα μείνει; *Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ* τ. 1934, 104-109.
- Labrianidis L. and Defner D. (2000). "(forthcoming) "European Cultural Capital Thessaloniki '97: a special event as well as an opportunity missed", *Proceedings of the International Conference: Towards a radical cultural agenda for European cities and regions*, Thessaloniki: Kyriakidis.
- Λαμπριανίδης Λ., Κασιόκας Η., Ιωάννου Δ. και Δέφνερ Α. 1995. *Εκ των προτέρων εκτίμηση μακροοικονομικών επιπτώσεων της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης -Θεσσαλονίκη 1997. Χρηματοδότηση: ΟΠΠΕΘ'97-* Ευρωσύμβουλοι.
- Λαμπριανίδης Λ., Κασιόκας Η. και Ιωάννου Δ. 1998. *Εκ των υστέρων εκτίμηση μακροοικονομικών επιπτώσεων της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης -Θεσσαλονίκη 1997. Χρηματοδότηση: ΟΠΠΕΘ'97 -* Ευρωσύμβουλοι.
- Λαμπριανίδης Λ. 1993. Περιφερειακά πανεπιστήμια στην Ελλάδα: Από το αίτημα για στρατόπεδα νεοσυλλέκτων στο αίτημα για περιφερειακά πανεπιστήμια. *Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη*.
- Labrianidis L. 1996α. "Subcontracting in Greek manufacturing and the opening of the Balkan markets", *Cyprus Journal of Economics* vol. 9(1), pp. 29-45
- Labrianidis L. 1996β. "The opening of the Balkan markets and consequent economic problems in Greece", *Modern Greek Studies*, vol. 12/13, pp. 211-235
- Λαμπριανίδης Λ. 1997. "Το άνοιγμα των ελληνικών επιχειρήσεων στα Βαλκάνια μπορεί να οδηγήσει στην υπονόμευση της ανάπτυξης της χώρας", *Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 9, σσ. 65-101.
- Λοΐζος Κ. 1996. "Η ελπίδα πεθαίνει τελευταία για την Πολιτιστική", *Τεχνογράφημα*, Αύγ.
- Λοΐζος Κ. 1998. "Ενημέρωση Δημοτικού Συμβουλίου Θεσσαλονίκης", Εισήγηση στο Δ. Συμβούλιο 24.1.98
- Λυκεσάς Α. 1998. "Το χρονικό μιας δευτερεύουσας που έγινε πρωτεύουσα", *Αντί*, 31.1.98, σσ. 22-26.
- Μαμαρίκας Χ. 1998. "Ο πολιτισμός της Θεσσαλονίκης. Τα νέα δεδομένα. Τα απαιτούμενα για την πολιτιστική ανάπτυξη".

- Αγγελιοφόρος της Κυριακής 1.2.98
- Μανιτάκης Α. 1998. "Θεσσαλονίκη '97: ο πολιτισμός των "μάνια-τζερ" *Ελευθεροτυπία* 12.3.98
- Μασλίας Ρ. 1998. Η πολιτιστική από μέσα, *Ιανός*, Θεσσαλονίκη.
- Myerscough J. 1994. European Cities of Culture and Cultural Months. Prepared for the Network of Cultural Cities of Europe.
- Μυρτσιώτη Γ. 1997. "Η Πολιτιστική "ζωντάνεψε" τη Θεσσαλονίκη", *Καθημερινή της Κυριακής* 28.12.97.
- Ξυδάκης Ν. 1997. "Η πολιτιστική τώρα αρχίζει", *Η Καθημερινή* 31.12.97.
- ΟΠΠΕΘ'97 1996. Η σημερινή κατάσταση του ΟΠΠΕΘ '97 και οι προοπτικές του. Πρόταση οργανωτικής δομής. Πρόγραμμα δράσης. ΟΠΠΕΘ (κείμενο εργασίας).
- ΟΠΠΕΘ'97 1997. Η "γνωστή" Πόλη - Διαμορφώσεις 10 Αρχαιολογικών Χώρων στη Θεσσαλονίκη.
- ΟΠΠΕΘ'97 1998. Θεσσαλονίκη 1997 - Πανελλήνιοι Διαγωνισμοί Αστικού Σχεδιασμού.
- ΟΠΠΕΘ'97 1998. Θεσσαλονίκη 2000. Στο χάρτη των Ευρωπαϊκών Μητροπόλεων.
- ΟΠΠΕΘ'97. Αριστοτέλους: Ανασχεδιασμός του Μνημειακού Άξονα της Θεσσαλονίκης.
- ΟΠΠΕΘ'97. Μετασχηματίζοντας την Πόλη - Διεθνείς Διαγωνισμοί Αστικού Σχεδιασμού για τη Θεσσαλονίκη.
- ΟΠΠΕΘ'97. Ο Διαγωνισμός του Δυτικού Τόξου στη Θεσσαλονίκη - Νέοι Κοινόχρηστοι Χώροι για τη Σύγχρονη Πόλη.
- Πάντζαλης Ν. 1996. "Πολιτιστική επαρχία", *Τεχνογράφημα*, 1.6.1996.
- Πάντζαλης Ν. 1997. "Η πρόκληση της Θεσσαλονίκης", *Τεχνογράφημα* 1.11.1997.
- Παπαδόπουλος Λ. 1996α. "Το πρόγραμμα των τεχνικών έργων", *Αρχιτέκτονες* τ. 5-6, Δεκ.95/Φεβρ. 96, 57-64.
- Παπαδόπουλος Λ. (επιμ.) 1996β. 200 έργα πολιτισμού για τη Θεσσαλονίκη του 21ου αιώνα, ΟΠΠΕΘ.
- Παπαδόπουλος Λ. (επιμ.) 1997. Εκτίμηση του έργου του ΟΠΠΕΘ'97" θέμα 3ο απόφαση 8 Δ.Σ. 29.12.97, ΟΠΠΕΘ.
- Παπαμίχος Ν., Χατζημιχάλης Κ., Χαστάογλου Β. κ.ά. 1994. Η Θεσσαλονίκη στον 21ο αιώνα. Ανάπτυξη -Περιβάλλον-Πολιτισμός. Οργανισμός Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης.
- Παυλούδη Μ. 1996. "Βασιλικό Θέατρο: 20.000 λεύγες υπό την θάλασσα!", *Τεχνογράφημα* Αύγ.

- Σιμώνη Ο. 1997. "Όταν η αρχιτεκτονική υπακούει στα δισεκατομμύρια", *Τεχνογράφημα* 15.2.1997.
- Sjoholt P. 1999. "Culture as a strategic development device", *European Urban and Regional Studies* vol. 6(4), pp. 339-347.
- ΤΕΕ/ΤΚΜ 1998α. Εισήγηση της Δ.Ε. του ΤΕΕ/ΤΚΜ ως βάση συζήτησης στη συνεδρίαση της Αντιπροσωπείας για το θέμα της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας.
- ΤΕΕ/ΤΚΜ 1998β. Θέσεις της Αντιπροσωπείας του ΤΕΕ/ΤΚΜ για το θέμα Πολιτιστική Πρωτεύουσα.
- Τζώνος Π. 1998. "Τα έργα της Θεσσαλονίκης, πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης 1997, ως φορείς πολιτισμού", *Εντευκτήριο* 42/43, 77-88.
- Φιλιππίδης Δ. 1998. Η αρχιτεκτονική ως πάθος, *Αντί* 3.7.98.
- Φωτίου Ν. 1998 "Τα δίκτυα πάνω από την πόλη. "Πολιτιστικά ριό όλων των χώρων δικτυωθείτε", *Αντί*, 10.4.1998, σσ. 52-53.
- Χαρισσοπούλου Β. 1998. "Το "πολιτισμένο" 1997 τελείωσε. Και τώρα;" *Close Up* Ιανουάριος, 68-73.

Παράρτημα: I.
Προϋπολογιζόμενη δαπάνη έργων τα έτη 1995 και 1998
(ποσά σε εκατ. δρχ.)

Όνομασία έργου	Χρηματοδότηση ΟΠΠΕ '97			Διαφορά (98-95)
	1994	1995	1998	
ΑΝΩ ΠΟΛΗ, Ολοκληρωμένες διαδρομές και αναπλάσεις	1.950	1.950	2.132	182
ΑΝΩ ΠΟΛΗ, Διατηρητέα κτίρια	2.550	2.550	2.006	-544
ΑΝΩ ΠΟΛΗ, Απομάκρυνση καστροπλήκτων, αποζημιώσεις, έργα ανάδειξης των τειχών	2.300	2.300	2.300	0
ΜΟΝΗ ΛΑΖΑΡΙΣΤΩΝ	6.000	6.000	10.400	4.400
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΥΦΑΝΕΤ	2.000	2.000	246	-1.754
ΕΠΤΑΠΥΡΓΙΟ	800	800	602	-198
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΙ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΟΙ	0	300	694	394
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΚΤΙΡΙΟ Α.Π.Θ. (Βεργίνα)	0	800	98	-702
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝ. ΣΠΟΥΔΩΝ	2.500	2.500	5.250	2.750
ΒΑΣΙΛΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ, Ανακαίνιση Α.Π.Θ. ΑΙΘΟΥΣΑ ΤΕΛΕΤΩΝ, Ανακαίνιση	400	400	311	-89
ΚΤΗΡΙΟ Ο.Σ.Ε., Αποκατάσταση	0	180	243	63
ΧΑΝΘ-ΑΥΛΑΙΑ	0	200	270	70
ΑΛΑΤΖΑ ΙΜΑΡΕΤ	100	100	90	-10
ΓΕΝΙ ΤΖΑΜΙ	50	50	80	30
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ ΚΗΠΟΥ	250	250	497	247
ΟΛΥΜΠΙΟΝ I, II, Αγορά-διαμόρφωση αιθουσών	2.500	2.500	5.174	2.674
ΘΕΑΤΡΟ ΔΑΣΟΥΣ, Εκσυγχρονισμός χώρων	450	450	1.150	700
ΤΕΛΛΟΓΛΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ, αποπεράτωση	720	720	1.520	800
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	0	200	251	51
ΜΕΓΑΛΟ ΑΜΦΙΘΕΑΤΡΟ				
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ	50	50	87	37
ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ	0	190	41	-149
Δ.Ε.Θ.	0	100	388	288
ΝΕΑ ΠΑΡΑΛΙΑ, Αξιοποίηση-ανάπλαση	2.500	2.500	345	-2.155
ΕΡΓΑ ΕΞΩΡΑΪΣΜΟΥ, Πόλη Θεσσαλονίκης	2.000	2.000	1.805	-195
ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ				
ΜΗΤΡ. ΝΑΟΥ, ανάπλαση	0	200	230	30

ΑΛΚΑΖΑΡ-ΠΛΑΤΕΙΑ ΔΗΜΑΡΧΕΙΟΥ	0	250	159	-91
ΔΙΑΝΟΙΞΕΙΣ-ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ ΟΔΩΝ ΚΑΙ ΠΛΑΤΕΙΩΝ				
Πόλη Θεσσαλονίκης	3.390	3.390	2.630	-760
ΔΙΚΤΥΟ ΑΡΧΑΙΟΛ. ΠΕΡΙΠΑΤΩΝ	2.000	2.000	235	-1.765
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ-ΜΝΗΜΕΙΑ				
Περιοχή Θεσσαλονίκης	2.000	2.000	2.872	872
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ, Περιοχή Θεσσαλονίκης	600	600	440	-160
ΠΑΡΚΟ ΝΕΑΣ ΕΛΒΕΤΙΑΣ, Ανάπλαση	100	100	100	0
ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ, Ανάπλαση	100	100	130	30
ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ, Ανάπλαση	50	50	57	7
ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ, Ανάπλαση	1.500	1.393	-107	
ΝΤΑΜΑΡΙ, Υπαίθρ. χώρος μουσικής	500	500	2.230	1.730
Δ. ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗΣ, Ανάπλαση περιοχής Ομόνοιας	100	100	100	0
Δ. ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗΣ Οδοποιία-πεζοδρομήσεις	200	200	200	0
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΔΑΣΥΛΙΟ Δ. ΣΥΚΕΩΝ	50	50	15	-35
Δ. ΤΡΙΑΝΔΡΙΑΣ, Αναπλάσεις	100	100	30	-70
Δ. ΕΥΟΣΜΟΥ, Πλέγμα πεζοδρόμων	100	100	100	0
Δ.ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ-ΚΟΡΔΕΛΙΟΥ, Δίκτυο πεζοδρόμων	100	100	10	-90
Δ. ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ, Αναπλάσεις	80	80	8	-72
ΑΝΟΙΚΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟΥ ΣΤΡΕΜΠΕΝΙΩΤΗ	80	80	81	1
ΑΝΟΙΚΤΟ ΘΕΑΤΡΟ Δ. ΣΥΚΕΩΝ, Βελτίωση-επέκταση	150	150	108	-42
ΖΩΝΗ ΒΟΡΕΙΟΔΥΤΙΚΩΝ ΤΕΙΧΩΝ, Ανάδειξη	300	300	55	-245
ΥΠΑΙΘΡΙΑ ΑΝΑΨΥΧΗ ΣΤΟ ΔΑΣΟΣ ΜΕΤΕΩΡΩΝ	0	90	90	0
ΔΕΛΤΑ ΑΞΙΟΥ	0	20	3	-17
ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΚΟΔΡΑ, Κατασκευή ανοικτού θεάτρου	300	300	140	-160
ΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥ ΔΕΝΔΡΟΠΟΤΑΜΟΥ	200	200	200	0
ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ VILLA BIANCA	500	500	800	300
ΚΤΗΡΙΟ Ε.Ε.Σ., Αποκατάσταση	130	130	160	30
ΜΟΥΣΕΙΟ ΤΗΣ ΕΒΡΑΪΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	0	150	158	8
ΑΓΟΡΑ ΜΟΔΙΑΝΟ/ΝΕΑ ΑΓΟΡΑ	0	200	4	-196
ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟ, Κατασκευή-επέκταση	0	150	60	-90

ΑΝΩ ΠΟΛΗ-ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ, Θεοφίλου 25	150	150	105	-45
ΜΟΥΣΕΙΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑΣ-ΑΦΙΣΣΑΣ, Αναγεννήσεως 10	200	200	16	-184
ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ ΝΕΔΕΛΚΟΥ, Εγνατία	200	200	202	2
ΣΩΜΑ ΠΡΟΣΚΟΠΩΝ, Β. Γεωργίου 1	50	50	55	5
ΑΝΩ ΠΟΛΗ - ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ, Επιμενίδου 19	200	200	188	-12
ΑΝΩ ΠΟΛΗ - ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ, Κρίσπου 7	300	300	163	-137
ΑΝΩ ΠΟΛΗ - ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ, Μουσών 47	100	100	104	4
ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΟ "ΜΕΛΙΣΣΑ", Β. Όλγας	100	100	105	5
ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΑ, Τιμισκική 103, Βύρωνος, Ισαύρων	250	250	250	0
Δ.ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ-ΚΟΡΔΕΛΙΟΥ, Αποπεράτωση Πνευματικού Κέντρου	50	50	50	0
Δ. ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΩΝ, Ολοκλήρωση Δημοτικού Ωδείου	100	100	100	0
Δ. ΘΕΡΜΗΣ, Θέατρο-εκσυγχρονισμός	10	10	15	5
Δ. ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ, Δημοτικό Θέατρο	200	200	200	0
Δ. ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗΣ Διαμόρφωση θεάτρου-Πνευματικό Κέντρο	120	120	185	65
Δ. ΝΕΑΠΟΛΗΣ, Κλειστό θέατρο 200 θέσεων	200	200	200	0
Δ. ΕΥΟΣΜΟΥ, Πολιτιστικό Κέντρο	200	200	200	0
ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΤΗΤΑΣ-ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ RЕМΕZZO PALLAS	65	60	60	0
ΞΕΝΩΝΕΣ ΘΕΡΜΗΣ	40	40	50	10
ΗΛΙΟΣ ΚΛΩΣΤΟΫΦΑΝΤΟΥΡΓΙΑ, Χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων	150	150	150	0
ΕΥΡΩΠΑΙΟΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ	0	200	116	-84
ΚΤΗΡΙΟ ΠΟΛΛΑΠΛΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ Δ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	500	500	650	150
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΑΦΟΠΟΥΛΟΥ	900	900	835	-65
ΚΕΝΤΡΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΘΕΑΤΡΟ "ΑΝΕΤΟΝ", Επισκευή- εκσυγχρονισμός	250	250	152	-98
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ Ν. ΕΛΒΕΤΙΑΣ	360	360	360	0
Δ. ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ, Κτίριο Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων	50	50	50	0
Δ. ΠΥΛΑΙΑΣ, Κτίριο Πολιτιστικών Λειτουργιών	250	250	250	0
Δ. ΜΕΝΕΜΕΝΗΣ, Πολιτιστικό Κέντρο	100	100	100	0
Δ. ΤΡΙΑΝΔΡΙΑΣ, Κέντρο Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων	100	100	136	36
	100	100	190	90

Δ. ΣΥΚΕΩΝ, Κέντρο παραδοσιακών επαγγελματιών	300	300	300	0
Δ. ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗΣ, Ανέγερση Κέντρου Μουσικής	120	120	120	0
Δ. ΠΟΛΙΧΝΗΣ, Πνευματικό Κέντρο Μετεώρων	0	100	110	10
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΑΡΑΤΑΣΟΥ-ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	0	30	30	0
ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΦΑΓΕΙΑ-ΑΘΛΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ, Κατασκευή	1.000	1.000	60	-940
ΚΕΝΤΡΟ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	0	40	40	0
ΜΟΥΣΕΙΟ ΑΛΙΕΥΤΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ & ΕΝΥΔΡΕΙΟ, Ν. Κρήνη	250	250	25	-225
ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ	120	120	125	5
ΜΟΥΣΕΙΟ ΠΑΡΟΙΚΙΑΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ, Δωρεά	0	200	241	41
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΙΜΒΡΙΩΝ-ΤΕΝΕΔΙΩΝ	100	100	113	13
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ -ΞΕΝΩΝΕΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ	50	50	0	-50
ΙΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ & ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ, Μελέτες, ανασκαφές, προσωπικό	320	320	329	9
ΑΝΑΠΛΑΣΗ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΛΙΜΕΝΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	0	0	5.692	5.692
Αερολιμένας Θεσσαλονίκης "ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, Αναβάθμιση-εκσυγχρονισμός-επέκταση κτιρίου	0	0	4.400	4.400
ΕΡΓΑ ΙΕΡΩΝ ΜΟΝΩΝ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	0	0	1.990	1.990
ΜΙΚΡΕΣ ΑΙΘΟΥΣΕΣ, Διαμορφώσεις-Εξοτλισμός	0	0	162	162
ΙΔΡΥΜΑ ΠΑΝΑΓΙΑ ΣΟΥΜΕΛΑ-ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΥ - ΑΙΘΟΥΣΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ	0	0	23	23
ΣΥΝΟΛΟ	48.405	52.000	78.275	26.275